МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
ім. В.Г. КОРОЛЕНКА

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 5

Харків 2007

ББК 78.34(4УКР)
УДК 027.021(477)
З 3-41

Збірник наукових праць. Вип. 5 / Харк. держ. наук. б-ка ім. В.Г.Короленка. – Х., 2007. – 52 с.

Матеріали збірника висвітлюють окремі напрямки наукової та науково-дослідної роботи ХДНБ ім. В.Г. Короленка.

Укладач Л.М. Багрянцева

ПЕРЕДМОВА

Матеріали, що увійшли до 5 випуску збірника наукових статей ХДНБ ім. В.Г. Короленка, підготовлені фахівцями за результатами науково-дослідної та науково-методичної роботи. За чотири роки, що минули з моменту виходу друком попереднього збірника, набули сили інтеграційні процеси в інформаційно-бібліотечній сфері. Аналізу одного з напрямків цієї інтеграції присвячена стаття "Зведений електронний каталог періодичних видань провідних бібліотек Харкова як основа для формування регіонального розподіленого журнального фонду".

Сьогоднішнє суспільство декларує необхідність повернення до національних культурних цінностей. Зокрема, відбувається переоцінка сутності та ролі українського мистецтва. У зв'язку з цим фахівці ХДНБ приділяють значну увагу формуванню та всебічному розкриттю різноманітних колекцій бібліотеки. У цьому збірнику представлено один із аспектів такої роботи – аналіз колекції української книжкової графіки 1917–1930 років.

Після проголошення незалежності України значно зріс інтерес науковців до історичної тематики. У зв'язку з наближенням 125-річчя ХДНБ ім. В.Г. Короленка здійснюється значна пошукова та дослідницька робота. Одна із статей збірника являє собою узагальнюючий матеріал певного напрямку цієї роботи. Йдеться про розвиток методичної діяльності ХДНБ ім. В.Г. Короленка в 1930–1960 рр.

Не менш важливим для історичного вивчення є людський фактор. Тому це видання містить оповідь про ветерана ХДНБ Ірину Василівну Шашкову, про її професійно-творчий шлях.

Видання адресоване фахівцям, які опікуються дослідженням історії і теорії бібліотекознавства, бібліографознавства та книгознавства, бібліотекарям, викладачам, аспірантам, студентам академій та училищ культури.

И.Я. Лосиевский

ИРИНА ВАСИЛЬЕВНА ШАШКОВА-ЗНАМЕНСКАЯ (1918–1987) – ПОЭТ, КНИГОВЕД, БИБЛИОГРАФ

Настоящая публикация основывается на материалах личного архивного фонда И.В. Шашковой-Знаменской (Ф.49. Оп.1), созданного в отделе редких изданий и рукописей ХГНБК в 2005 г. Это автографы творческих рукописей (стихотворные и прозаические тексты, автографы глав из незавершенной книги воспоминаний И.В.Шашковой-Знаменской) и машинописные тексты воспоминаний о ней, авторами которых являются ее дочь Т.В.Знаменская и коллега по работе в ХГНБК Т.Г.Шерстюк. В этом архивном фонде имеются также документы о трудовой деятельности Ирины Васильевны, биографические материалы о родителях, фо-тодокументы из семейного архива и адресованные ей письма И.Г.Эренбурга 1952–1960 гг. (1).

* * *

Ирина Васильевна Шашкова родилась в Харькове 1 октября 1918 года, в интеллигентной семье. Два её прапрадеда были профессорами. Один – петербуржец, дворянин и довольно состоятельный человек; в семье сохранили память о нем как о создателе первой железной дороги в России – Царскосельской, соединившей в 1837 году Петербург и Павловск. Другой прапрадед из разночинцев, преподавал в Казанском университете, а его сын получил высшее техническое образование в Петербурге. Два последующих поколения прадедов и дедов Шашковой тоже были связаны со строительством железных дорог. Бабушка Ирины Васильевны, Варвара Ивановна, в юности постоянно была при отце, на строительстве железных дорог, где и познакомилась со своим будущим мужем, Петром Андреевичем Чичаровым. В молодой семье появились дети: Лиза, Аня, и Павлик. Поначалу жили в тайге, на стройке под Иркутском, позднее перебрались в город.

Эти сведения мы почерпнули из воспоминаний, которые Ирина Васильевна начала писать в конце жизни, успев рассказать только о предках, дедах, о некоторых родственниках, друзьях и знакомых, в том числе о тех, кто оказался на Соловках и Колыме, и совсем немного – о родителях и о своем детстве. В самое тревожное для страны время – в разгар мировой войны, в канун революции – Елизавета Петровна

Чичарова соединила свою судьбу с Василием Порфирьевичем Шашковым. Оба они были выпускниками Харьковского университета (1913-го и 1914 годов). Василий Порфирьевич, юрист по образованию, с 1913 года работал в Правлении (позднее – Управлении) Южных железных дорог, с 1925-го – начальником отдела статистики. С 1920 г. он совмещал эту работу с преподавательской, читая курс статистики в Харьковском железнодорожном техникуме, позже преобразованном в Институт инженеров железнодорожного транспорта. Василий Порфирьевич владел несколькими иностранными языками и был литературно одаренным человеком: писал стихи и сказки. Елизавета Петровна, окончившая медицинский факультет, многие годы работала в поликлинической сети города, заведовала отделением неврологии 6-й Харьковской поликлиники.

Свою семью Ирина Васильевна назвала в мемуарных записях «самой обычной из семей», дружной и трудолюбивой. Свидетельствуют об этом и её стихи: «Помнишь, как было тихо и ладно / у нас за столом всегда?» («Лейтенант Шмидт», VII, 1955). Это была замечательная семья, где царили мир и взаимопонимание, доброта и отзывчивость. Шашковы всегда помогали людям, не только родственникам, но и всем, кто нуждался в помощи. Ирина воспитывалась вместе с кузеном Юрием Табурно, который всегда был для неё как родной брат. Детей в семье любили и воспитывали, играя с ними. Девочка с увлечением участвовала в домашних постановках; где зачастую инсценировались народные сказки, басни Крылова.

Самые светлые воспоминания Ирины Васильевны о детстве – время, когда Шашковы жили под Харьковом, в поселке Южный. Она называет своё детство «лучезарным»: здесь, за городом, ей впервые открылся удивительный мир природы, а родители, как могли, охраняли её «от всех тревог» жизни.

В доме была большая библиотека, и Ирина уже в детстве читала произведения русских, украинских и зарубежных классиков (французских и немецких – в оригинале). Книги тоже стали её учителями. Будучи дочерью советских служащих, она, конечно, пошла в советскую школу (к тому времени семья уже жила в Харькове). Родители не растили её «волчонком» по отношению к установившемуся в стране режиму, полагая, что жизнь сама подскажет, а со временем Ирочка во всем разберется сама. Комсомолкой она не стала. Первой «подсказкой» девочке было «дело» академика С. А. Ефремова и судебный процесс над

членами Союза освобождения Украины – первый большой процесс над украинскими интеллектуалами, состоявшийся в 1930 году. По её воспоминаниям, она, тогда совсем ещё девочка, жалела подсудимых, испытывая не вполне осознанное чувство – «романтическую горечь».

Второй «подсказкой» Ире также были события конца 20-х – начала 30-х годов – «коллективизация, или лучше сказать раскулачивание, или ещё лучше и точнее – уничтожение крестьянства. Не в статьях, не в книгах, не по рассказам, а тут, прямо на улицах разыгрывалась страшная трагедия голода и победного шествия вшей. <...> сколько их было – умирающих прямо на улицах, в два ряда сидящих на тротуарах – стариков, женщин, детей, тех, кто уже тупо ожидал смерти. <...> Позже это были рассказы медсестры К. Ж., которую посылали в деревню. <...> К., заливаясь слезами, рассказывала, что деревни были пусты, что только в некоторых домах находила она и её спутники умирающих стариков и детей. <...> Казалось, что вся Россия вымирает. Но это оказалось... «головокружением от успехов»... И громовое «ура» раздавалось на весь мир».

Жестокость и лицемерие «народной» власти, лживость и откровенная наглость «вождя», чью статью о «головокружении» взрослые и школьники обязаны были изучать и конспектировать, а главные тезисы заучивать наизусть, – во всем этом Ирина очень рано разобралась. Среди «раскулаченных» были и её родственники по отцовской линии: замечательная тетя Надя с семьёй, дядя Николай, старший брат отца, сосланный на Соловки. Вот когда имя *Сталин* впервые «вызвало в 12-летней девочке протест, негодование и даже враждебность», – это тоже цитата из её поздних воспоминаний.

Была и третья «подсказка» – свидетельство очевидца о Соловках, о советских каторжниках, их тяжелейшем труде, изоляции от мира и полнейшем бесправии. Тогда, в 1934-м, Ира уже училась в восьмом классе, а очевидцем был гостивший у них высокий красивый старик, знакомый родителей. «Он говорил, и всё в моей детской душе переворачивалось. Как будто вернулись улицы со всеми голодными и умирающими, и тогда я впервые решила завести дневник и записать всё услышанное мною», – вспоминает Ирина.

Ей, с детства сочинявшей стихи, суждено было стать одним из тех немногих русских поэтов XX века, кто отважился, живя в СССР, быть правдивым летописцем, обвинителем новейших тиранов, захвативших эту страну.

Василий Порфирьевич поддержал первые поэтические опыты дочери, одобрил и её выбор – русское отделение литературно-лингвистического факультета Харьковского университета, куда она поступила в 1936 году, на год раньше Михаила Кульчицкого.

Наиболее ранние стихи Ирины Шашковой, дошедшие до нас, относятся к 1930-м гг. Это, в основном, любовная лирика. Зарождающееся чувство, одновременно доверчивое и пугливое, как олененок, здесь не всегда выражается открыто, «защищено» народно-песенной стилизацией в стихах, словно написанных «под тальяночку». Лирическая героиня её стихотворений 1933–1934 гг. – девушка Северянка, почти девочка, мечтающая о будущем. Это возраст смятения чувств, первой любви. А в стихах середины 30-х – первые разочарования: когда влюбленные ссорятся, «плачут звезды, / плачет ветер в объятьях зимы, / плачет воздух» («Препирательство», 1936). Биографическая параллель – история взаимоотношений Ирины и человека, который в 1940 году станет её мужем, Всеволода Владимировича Знаменского, одноклассника, в будущем врача-психиатра. Брак оказался непрочным и через несколько лет распался (2). Этот горький жизненный опыт отражен в шашковских стихах середины и второй половины 1930-х гг., где впервые возникает тема «сложной» любви, её приобретений и утрат.

Ну и что же – не будет счастья:
кто-то плакал сегодня ночью,
кто-то больше не может видеть
золотых на земле огней.

(Из стихов 1937 г.)

Помимо русских стихов, Шашкова писала стихотворения на украинском языке, но их сохранилось совсем немного, как и её переводов с французского (например, из П. Элюара).

* * *

Вся последующая жизнь Ирины Шашковой прошла под черным знаком беды, пришедшей тогда во многие дома. Отца ее арестовали 7 сентября 1937 года, мать как «члена семьи врага народа» забрали 19 июня 1938 года. Вплоть до ареста отец продолжал работать в Управлении ЮЖД (несмотря на то, что его понизили в должности) и на планово-экономической кафедре Харьковского института инженеров

транспорта, избравшей его доцентом. Приговор к десяти годам лишения свободы без права переписки был равнозначен расстрелу. Мать, Елизавета Петровна, заведовавшая психоневрологическим отделением 4-го Харьковского единого диспансера, последние месяцы перед арестом работала уже не на руководящей должности, умерла в 1950 году, вскоре после возвращения из ссылки. Василий Порфирьевич Шашков был реабилитирован посмертно 17 сентября 1957 года.

О происходящем в стране Ирина Шашкова писала без иносказаний и недомолвок («У стен тюрьмы», 1938):

...Чернотой отечной,
змеиным шевеля хвостом,
всё та же очередь. Бессрочно
круженье снега под дождем.

Не принимают передачу
и выдают в крови белье.
Отходят молча. Здесь не плачут –
здесь всех бессонниц колотье.

А там, вверху, двойным застенком
решетки со щитами, там
всё тот же грубый окрик: – К стенке! –
Да переклички по часам.

Эта страшная очередь в «свободной Стране Советов» стала в конце 1930-х таким же привычным, повторяющимся явлением, как «Ночь, улица, фонарь, аптека... ». У Шашковой слышны отголоски этого блоковского стихотворения 1912 года: «всё та же очередь», «всё тот же грубый окрик», «а завтра то же: ночь, метель...». Трагические образы родителей – ключевые образы её лирики конца 1930-х – 1980-х годов.

В 1937 году, после ареста отца, Ирина отказалась признать его «врагом народа» и была исключена из университета. Позднее, после известного заявления Сталина о том, что «сын за отца не отвечает», она была восстановлена и завершила учебу в 1941 году.

В 1940 году Ирина ездила в Темниковский ИТЛ, а проще говоря – концлагерь (Мордовская АССР), где ей было разрешено свидание с

матерью. В 1942 – 1943 гг. работала учителем в Петелинской средней школе, под Тулой.

Она вернулась в родной город после его освобождения и в марте 1944 года поступила на работу в Харьковскую государственную научную библиотеку имени В. Г. Короленко. Главным местом ее работы здесь стал отдел старопечатной и редкой книги (с июня 1945 года и до ухода на пенсию в 1974 году). Дочь Татьяну, родившуюся в 1944-м, Ирина Васильевна воспитывала сама.

Среди библиотечных коллег Шашковой были близкие подруги, адресаты многих её стихов (3). Это Маргарита Орестовна Габель, литературовед, библиограф и книговед, любимая ученица выдающегося ученого-филолога академика А. И. Белецкого, первая заведующая отделом старопечатной и редкой книги, инициатор организации отдела в 1940 году, Вера Григорьевна Трамбицкая, ученый секретарь библиотеки и одновременно преподаватель Харьковского библиотечного института (с 1950 по 1954 г. – узник сталинского концлагеря), Инна Сергеевна Гончарова, сокурсница И. Шашковой, которая на студенческом собрании в 1937 г. голосовала против исключения последней. Позже И. С. Гончарова стала заместителем директора библиотеки им. В. Г. Короленко по научной работе.

Из воспоминаний сотрудницы библиотеки Татьяны Григорьевны Шерстюк:

«Ирина была чуть старше меня. Мы уже познакомились (в 1944 г. – *И. Л.),* несколько раз поговорили, и я как-то сразу к ней привязалась. Мне по душе была её сдержанность и, вместе с тем, умение пошутить, интеллигентность, доброта. Среднего роста, строгая классическая прическа, одухотворенное лицо. <...> Ире повезло: Маргарита Орестовна щедро делилась с ней своими знаниями, эрудицией, умением работать с книгой, особенно со старопечатной. Нужно отметить, что и сама Ирина была высокоэрудированным человеком. Филолог по образованию, она прекрасно знала историю литературы, всеобщую историю, фольклор».

Ирина Васильевна стала специалистом-книговедом, библиографом, знатоком книжных памятников разных эпох, инициатором создания ряда коллекций, автором корпуса научных описаний библиотечных раритетов – изданий XV – XIX вв. на древнегреческом и латинском, церковнославянском, других древних и новых языках. Эти описания и ныне составляют основу хронологического каталога старопечатных и редких изданий ХГНБ им. В. Г. Короленко. Освоила она и такие

вспомогательные исторические и филологические дисциплины, как палеография и археография, исследовала и описала десятки древнерусских и староукраинских рукописных книг, поступивших в фонды библиотеки. Большой научной её заслугой является атрибуция первопечатного Евангелия 1550-х гг., вышедшего из так называемой Анонимной типографии; сейчас это древнейший памятник восточнославянской печати в украинских библиотечных собраниях. Книговедческое исследование этого редчайшего издания было проведено Ириной Васильевной в 1961 году.

Научные описания памятников письменности и печати, подготовленные И.В. Знаменской, включены в сводные печатные каталоги коллекций славянских рукописных книг, старопечатных памятников, редких и ценных изданий XIX – начала XX в. в государственных библиотеках и музеях СССР; руководителями и координаторами этих проектов 1960 – 80-х гг. были Государственная библиотека СССР им. В.И. Ленина (ныне – Российская государственная библиотека) и Археографическая комиссия АН СССР (ныне – РАН).

Многолетний труд И.В.Знаменской в библиотеке был по достоинству оценен. В 1967 году ей вручили Почетную грамоту Министерства культуры УССР. Такой чести тогда удостаивался мало кто из числа простых советских библиотекарей.

И всё же не эта, а поэтическая работа, вдохновенная и потаенная, оставалась главным делом её жизни. Лирическая героиня полушутливого стихотворения Шашковой «Сижу за решеткой лет десять подряд...» (1957 г.) мечтает вырваться из пыльного царства инкунабул и альдин: «...вам здесь оставаться, а мне – в облака, / мне – поле и ветер, вам – пыль и века!». «Решетка» в этом стихотворении – и символ неволи, и внутрибиблиотечный «рабочий» термин: коллекции редких изданий и рукописей были отделены в хранилище от других фондов специальными дверьми-решетками.

После 1949 года, когда М. О. Габель, причисленная властями к безродным космополитам», вынуждена была уйти из библиотеки, работать здесь Ирине Васильевне стало гораздо труднее. Она рассказывала автору этого очерка, что её новый начальник Алексей Иванович Черкашин любил книгу, но тотчас же занялся выявлением в уже созданных коллекциях «идеологически вредной» литературы и сразу обнаружил «крамолу» – книги «врага народа» Николая Гумилева и «злейшего врага Советской власти» Дмитрия Мережковского... Находя

такие книги на полках, он с остервенением швырял их прямо на пол, – этого Ирина Васильевна не могла ему простить. Главными направлениями деятельности отдела теперь стали расширение и пропаганда коллекций прижизненных и редких изданий трудов классиков марксизма-ленинизма, собирание книг писателей-лауреатов Сталинской премии и т. д., и т. п. Конечно, этим занимались в отделе и прежде (время было такое!), но молодой «идейный» заведующий, убеждённый коммунист, действовал с особенным усердием.

Ирина Васильевна спасалась от всей этой несвободы, продолжая писать стихи «в стол», не без горечи отшучиваясь:

Приходит тюремщик – святой Алексей,
чело отражает победу идей,
идеи растут, громоздят этажи...
Кружи, мое бедное сердце, кружи.

Следует заметить, что работа в отделе редкой книги все-таки несколько сблизила этих двух столь разных людей. А.И. Черкашин еще до прихода в ХГНБК, будучи студентом Харьковского библиотечного института, стажировался именно в этом отделе, и его наставниками были М.О. Габель и И.В. Знаменская. С годами и Алексей Иванович стал настоящим знатоком старопечатной и редкой книги, с ним постоянно консультировались такие известные историки книги и составители печатных библиографических каталогов, как Т.Н. Каменева, И.Я. Каганов, Е.Л. Не-мировский, Я.Д. Исаевич и др.

Но знал бы «святой Алексей», который назван в тех же стихах даже ласково «Алешей», *какие* стихи писала тогда, в последнее сталинское десятилетие, Ирина Шашкова... Когда поэты безудержу славили «Отца всех времен и народов», других, давно усопших, но «бессмертных» коммунистических «богов», она видела и запечатлевала в слове истинный смысл происходящего («Крик голых веток под моим окном...», 1944):

...Ты споришь с Богом словом и судом –
благословляет пытками и смертью.

Бог всех убил бы – мертвых и живых,
убил бы дважды, укрепленный властью.

Он узколоб, он гнусен и труслив,
он прячется, и он грузин, к несчастью.

Ясно, кто этот «Бог», подменивший собой церковного Бога, а то, что он грузин, означает одно: нет, он не «Бог», а человек, которого ненасытная жажда власти и боязнь её потерять превратили в убийцу и тирана.

Замечательно предложенное ею впоследствии определение, кто, а точнее, *что* есть Сталин: «одели в зеркало и камень / нас обуявший ночью страх» («Когда как огненная птица...», 1954). Это человеческий страх, самими людьми превращенный в монументы: они смотрели на «Бога», как в зеркало и видели себя униженными, сломленными. Не только боясь, но и боготворя «Отца» и «Учителя», люди искренне пели о «Сталине мудром, родном и любимом». Незаметно для себя они оказались внутри мифа, ими же в соавторстве со Сталиным и малыми «вождями» сотворенного. Шашкова жила вне этого мифа, не разделяя «необыкновенной любви к божеству маленькому, узколобому и рябому» (цитата из её воспоминаний).

В те годы Ириной Шашковой были написаны десятки стихотворений, где обличается Сталин и созданный им человеконенавистнический режим: «Вновь началось и продолжилось. Боже! / Сорок девятый как тридцать седьмой...» – стихи (1949 г.) о травле «безродных космополитов», позорной и опасной пропагандистской истерии, охватившей страну; стихотворение «Родина» (1949 г.) о распространившихся в тогдашнем советском обществе антисемитских настроениях; политический цикл (1951 г.), который навсегда останется в истории внутреннего противостояния сталинизму («Я не могу, я не могу, – мне надо... », «В дворцах и сенях, под охраной пушек... », «Суд совершен. Обмануто потомство... », «Крик», «Тамерлан»).

Циклы стихов посвящены гибели отца и адресованы новым лагерникам и ссыльным военного и послевоенного времени. Написала она и о том, что «книги стали узниками тоже», о сталинских «спецхранах» («Книги», 1952).

В 1952 году Шашкова начала поэму «Летопись», написав первую главу «Голод» (о голодоморе 1932 – 1933 годов): «Ужасный год – он врезался в сознанье... ». Вернулась она к этому замыслу через десять лет, но произведение так и осталось незавершенным: слова отступили перед траурной тишиной. И все-таки о «немыслимом» годе Шашкова

рассказала, став голосом поколения, которое под страхом смерти лишило себя голоса

И если голос наш услышан будет
через века – мы будем тем горды,
что нашу правду передали людям.
Мы под землей оставили следы.

И.В. Шашкова была одним из тех немногочисленных смельчаков, которые уже *тогда* писали правду, но вынуждены были скрывать свои крамольные тетради от «стукачей». Тютчевскому совету («Silentium!») она следовала только отчасти: свои мысли, чувства и мечты она скрывала от многих, но молчать не могла.

Где наш язык? Зачем нам лгали с детства,
что можно жить открыто и светло?

Где наш язык, подобный грому меди?
В начале мира Слово было Бог.
Измызгали его и изгалдели,
первоначальный исказили слог.

(«И жизнь не дрогнула,
и сердце не упало... », 1950)

Конечно, такие стихи Ирина Шашкова могла читать только в узком кругу единомышленников, надежных друзей. И они у неё были. Благодаря дружбе с М.О. Габель, продолжавшейся и после ухода Маргариты Орестовны из библиотеки, она сблизилась со многими представителями настоящей, а не номинальной гуманитарной элиты Харькова тех лет, подружилась с блестящими учеными и педагогами, среди которых Александр Моисеевич Финкель, известный лингвист, переводчик и пародист, автор популярного вузовского учебника, переводчик «Сонетов» Шекспира и один из трех авторов знаменитого сборника литературных пародий «Парнас дыбом», четыре издания которого вышли в 1920-е годы; Исаак Яковлевич Каганов, литературовед, специалист по западноевропейской литературе, выдающийся историк украинской старопечатной книги и библиофил; историк Генрих Венецианович Фризман и литературовед Марк Владимирович Черняков; литературовед и педагог, любимая ученица М. О. Габель Галина

Александровна Васильева (некоторое время она была коллегой И. Шашковой по работе в «габелевском» отделе) и ее муж, Сергей Иванович Дорошенко, известный украинский учёный-лингвист.

Дочь Ирины Васильевны Т. В. Знаменская вспоминает:

«... в те страшные послевоенные годы это был единственный в своем роде редкостный союз людей, объединенных научными, духовными интересами, инакомыслием и исключительным доверием друг к другу. Здесь можно было говорить обо всем: о литературе – неофициозно, о политике – полемично, опасную правду”.

В доме М. О. Габель царила особая атмосфера, которая притягивала сюда людей творчества. Каждую неделю в субботу или воскресенье собирались здесь друзья, эрудиция, остроумие, доброжелательность которых превращали эти встречи в праздник, что нашло отражение в поэзии И.В. Шашковой.

Особая доверительность была в отношениях Ирины Васильевны с академиком Александром Ивановичем Белецким, часто приезжавшим в город своей юности – Харьков. Она всегда была желанным гостем, как в его киевском доме, так и здесь, в Харькове, где молодые поэты читали друг другу свои стихи. (К сожалению, большая часть поэтического наследия А. И. Белецкого до сих пор не опубликована). Только в этом довольно узком кругу харьковских и киевских друзей знали о гневной и скорбной музе Ирины Шашковой. Здесь же читали, передавая друг другу, рукопись мемуаров Сергея Михайловича Ставровского, родственника русского писателя В. В. Вересаева. До войны Сергей Михайлович работал в отделе старопечатной и редкой книги вместе с М. О. Габель. Воспоминания Ставровского о жизни «под большевиками» в конце 1910-х – 1930-х годах – настоящая антисоветская литература под красноречивым названием «Черные годы, или “Bestia triumphalis”» (4).

О том, что друзья ценили поэтический дар Шашковой, свидетельствуют и воспоминания современников (5), и сохранившийся большой «самиздатовский» сборник её стихотворений 1952 года в узорном матерчатом переплете. Текст машинописный, а запретные слова «конвой», «тюрьма», «ссылка» и т. п. заменены отточиями, есть даже целые строфы отточий, которые друзья знали наизусть.

Хотелось бы сказать и о других мотивах поэзии Ирины Шашковой – лирике любовной, суггестивной, медитативной, о текстах, образующих её поэтическую философию. Последних сравнительно немного, а её интимный лирический «дневник» – это десятки циклов, сотни

стихотворений – от эпиграмматических четверостиший до больших лирических монологов и лироэпических поэм. Это поэзия неясных, непредсказуемых в своем развитии и, наоборот, вполне определенных душевных состояний, каскады ассоциативных образов...

Всё ластилось ласочкой в бег,
всё ластилось ласточкой в лет.
Не это ли снега пробег?
Не это ли яблони мёд?..
....
Черемух моих лепестки
и тополя реющий пух, –
вы ласкою Божьей руки
вошли в заколдованный круг.
(Из стихов 1952 г.)

Как непохожа эта песня нежнейшей любви к жизни, к Божьему земному миру на столь же вдохновенную, но гневную и пророческую гражданскую поэзию Шашковой, «обвинительную речь» с её четкой графикой образов, железной логикой аргументов и доказательств...

Природа, музыка, живопись, история, ветхозаветные, евангельские и литературные персонажи, судьбы великих поэтов, судьба Петербурга-Петрограда-Ленинграда, любимого города Ирины Шашковой, и многое другое тематически представлено в её тетрадях, но всё это, и прежде всего средства и формы выражения внутреннего мира автора, – на путях словесного довоплощения этого мира. Поэт трагический в ней сосуществовал с поэтом радости, чувственной и духовной, с поэтом-оптимистом, чьей верой была, несмотря ни на что, неутраченная ею вера в светлые стороны человека, в его способность противостоять злу и хаосу, возникающим вне его и в нём самом. Вот характерный фрагмент из воспоминаний И. Шашковой: «Доброта всегда окружала меня, и даже в 37-м, когда многие от меня отшатнулись (так был велик страх), много было и таких, которые не дали упасть духом и старались, как могли, помочь».

С представителями официальной, разрешенной властями литературы у Ирины Шашковой контактов почти не было. Нам известно только о непродолжительной переписке с Ильей Эренбургом в 1952–1960 гг. Они никогда не встречались. Это был один из её любимейших писателей-современников, адресат многих шашковских стихотворений –

тех, которые имеют посвящение «P. J.», т. е. Полю Жослену (это – «известинский» псевдоним И. Г. Эренбурга, которым он подписывал свои корреспонденции из Франции в 1938 – 1939 гг.). Некоторые из своих стихов она однажды решилась послать поэту вместе с письмом. Эренбург ответил 10 июля 1952 года: «Многое в Ваших стихах мне очень близко и дорого» (6).

Перед смертью Шашкова хотела предать огню всё, написанное ею за пятьдесят пять лет, но, к счастью, не успела это сделать. Ни одной строки из этих тетрадей при жизни поэтессы не было напечатано.

В последние десятилетия, когда один за другим уходили из жизни её старшие друзья, у Ирины Васильевны появился ещё один круг друзей и почитателей – молодых «рыцарей» поэзии, которым она также прочитала стихи из своих потаенных тетрадей. «Стукачей» в этом кругу не было (7).

Дочь Ирины Васильевны Татьяна вспоминает: «... Мои сверстники – художники, математики, физики, гуманитарии – тянулись к ней, встречая любовь и понимание <...>. Её дом был для них духовной отдушиной, был *их* домом, где можно было свободно говорить о политике, литературе, искусстве. Это было время оттепели.

И они искренне любили её, называя между собой «Ириной».

Жизнь разбросала всех по свету, но я знаю, что никто из них не забыл маму, её дом, и её уход был воспринят ими как невосполнимая потеря».

Ирина Васильевна умерла от инфаркта миокарда 10 августа 1987 года, на шестьдесят девятом году жизни.

В 2005 году вышел первый поэтический сборник Ирины Шашковой «Пламя на ветру», подготовленный к печати сотрудниками ХГНБК и харьковского издательства «Курсор» (8).

Примечания

1. Все перечисленные материалы поступили в ХГНБК от Т.В. Знаменской.
2. Взяв фамилию мужа, Ирина Васильевна до конца своих дней оставалась по советскому паспорту Знаменской, но будучи верной памяти родителей, она подписывала свои стихи, письма и принадлежавшие ей книги девичьей фамилией. «Ирина Шашкова» – её литературное имя, такова воля поэта.

3. Далее см. также: Гофф И. На белом фоне. Рассказы. Воспоминания. – М.: Сов. писатель, 1993. – С. 39 – 48 (о М. О. Габель); Раскіна Т. С. Штрихи до портрета М. О. Габель: (До 100-річчя з дня народження) // Культура України: Зб. статей. – Х.: ХДІК, 1994. – Вип. 2. – С. 143 – 155; Слово о друге. Памяти харьковского библиотекаря В. Г. Трамбицкой / Сост. И. А. Гольдфельд, Т. С. Раскина. – Х.: Б. и., 2001.
4. Частично опубликованы: Минувшее. Ист. альманах. – М.; СПб., 1993. – Вып. 14. – С. 7 – 98.
5. См., напр.: О Леве Лившице. Воспоминания друзей / Сост. Б. Л. Милявский. – Х.: Б. и., 1997. – С. 5.
6. Отдел редких изданий и рукописей ХГНБК. Ф. 49. Ед. хр. Р- 40. Л.1.
7. Случайная «утечка информации» однажды все-таки произошла, и в связи с угрозой обыска Ирина Васильевна передала свои поэтические тетради на хранение ближайшей подруге И.С. Гончаровой.
8. Об И.В. Шашковой-Знаменской см. также: Лосієвський І.Я. Відділ рідкісних видань і рукописів Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г. Короленка: історія та сучасність // Колекції пам'яток писемності та друку у бібліотечних фондах України: проблеми формування, збереження, розкриття. – Х., 2003. – С.27–29; Харків – моя мала Батьківщина: Навч. посіб. – 2-е вид., випр. і доп. – Х., 2003. – С.536; подробнее см.: Лосиевский И.Я. Потаенные тетради Ирины Шашковой // Шашкова И. Пламя на ветру. Избр. стихотворения. – Х.: Курсор, 2005. – С.254–291.

Л.М. Багрянцева
О.В. Тригуб

ЗВЕДЕНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ КАТАЛОГ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ ПРОВІДНИХ БІБЛІОТЕК ХАРКОВА ЯК ОСНОВА ДЛЯ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗПОДІЛЕНОГО ЖУРНАЛЬНОГО ФОНДУ

Останнім часом широко розповсюдженими стали ідеї консолідації зусиль бібліотек для більш повного задоволення інформаційних запитів користувачів. Бібліотеки об’єднуються в корпорації або консорціуми, створюють зведені електронні каталоги, працюють над питаннями формування розподіленого регіонального фонду, основою якого є розподілене комплектування. Воно дозволяє сформувати досить повний регіональний фонд, навіть за умов постійного фінансового дефіциту, який значно погіршив кількісний та якісний склад фондів бібліотек України. Однак, як свідчить світова практика, і при достатньому фінансуванні в наш час жодна бібліотека не в змозі придбати до свого фонду всю друковану продукцію, яка необхідна її користувачам, адже потік інформації постійно зростає, а бібліотечні можливості обмежені.

Отже прагнення бібліотек до об’єднання є об’єктивною необхідністю, та починається воно, як правило, зі створення зведеного електронного каталогу. Певний досвід його організації накопичено і в Харкові.

У 2001 р. ХДНБ ім. В.Г.Короленка спільно з науково-інформаційним центром Харківської асоціації сучасних інформаційно-бібліотечних технологій та Центром науково-інформаційних технологій науково-технічного університету „ХПІ” організувала „Зведений електронний каталог періодичних видань, які надійшли до провідних бібліотек Харкова” (ЗКП). Результати аналізу покладено в основу наукового дослідження „Формування розподіленого бібліотечного фонду бібліотек Харкова з урахуванням регіональних потреб”, яке було проведено відділом організації науково-дослідної роботи ХДНБ ім. В.Г.Короленка у 2004–2006 роках. Головними завданнями дослідження були такі: аналіз каталогів за 2001 та 2004 роки на предмет відображення в них журналів різних видів, з різних галузей знань, виданих в Україні та ближньому зарубіжжі українською та російською мовами; характеристика динаміки змін, що відбулися в каталозі; виявлення повноти комплектування часописів та ступеня їх дублювання в бібліотеках міста; виявлення журналів, що видаються у Харкові; аналіз повноти відображення у ЗКП місцевих та бібліотекознавчих часописів тощо.

У цьому матеріалі висвітлено основні результати дослідження.

Зведений електронний каталог періодичних видань у 2001 році являв собою перелік усіх часописів, наявних у бібліотеках Харкова – учасницях ЗКП, із зазначенням місця їх зберігання. Це дозволило проаналізувати журнали в усіх запланованих аспектах. Пізніше ЗКП було реорганізовано. Користувачам надано можливість пошуку

місцезнаходження конкретної назви журналу, але це дуже ускладнило роботу дослідників. У 2004 р. довелося самостійно створювати загальний список часописів, наявних у бібліотеках-учасницях ЗКП на підставі списків, які вони подавали до ХДНБ ім. В.Г.Короленка.

На жаль, не всі дані, одержані в результаті аналізу ЗКП у 2001 р., вдалося дістати у 2004 р., через те що деякі бібліотеки не надали необхідних відомостей, наприклад, не здійснили розподіл часописів за місцем їх видання. За 2001 рік ця картина була такою: в Україні видано 31% журналів, з них 78,6% у Києві, 7,3% у Харкові, 14,1% в інших містах України, у Росії видано 65,3% часописів. В інших країнах – 3,7%.

Всього в ЗКП – 2001 р. подано 1601 назва журналів, які були розподілені поміж 18 бібліотеками Харкова. У 2004 році вже 31 бібліотека стала учасницею ЗКП. Слід зазначити, що до ЗКП у 2004 році приєдналися такі важливі для міста бібліотеки, як Харківська обласна юнацька бібліотека, ЦМБ ім. Бєлінського, ЦБС восьми районів м. Харкова низка вузівських бібліотек.

У ЗКП – 2004 р. відображено 76,5% журналів російською мовою та 23,5% – українською. Найбільша кількість російськомовних (171) та україномовних (61) журналів присвячені питанням охорони здоров'я та медичним наукам. Друге місце посідають часописи з питань культури, науки та просвіти (121 російськомовний та 57 україномовних), третє – видання з економіки – відповідно 96 та 40. Наступне місце серед російськомовних – журнали з легкої промисловості, (енергетики та радіоелектроніки), а серед україномовних – часописи з питань держави та права, юридичних наук. Журнали, видані в Харкові, становлять лише 2,8%, більшість яких також з питань охорони здоров'я (31,6%). Найбільше (у 4 бібліотеках) подані журнали „Вісник фармації" та „Експериментальна і клінічна медицина". Три бібліотеки передплачують журнал „Медицина сьогодні і завтра".

Друге місце (18,4%) серед харківських видань належить часописам з економіки. Три бібліотеки мають журнали „Бухгалтер" і „Деловая жизнь". Інші журнали відображені в ЗКП в одному примірнику.

Третє місце посідають часописи з культури, науки, просвіти (10,5%). Серед них найбільшою кількістю (8 примірників) передплачено журнал „Березіль". Часописи з юридичних, соціально-економічних і біологічних наук становлять 7,9%.

У ЗКП – 2004 р. подано журнали, які були відображені у ЗКП – 2001 р. і ті, яких у ньому не було. Аналізувалися ж тільки ті часописи, які

раніше бібліотеки-учасниці ЗКП не передплачували. Всього у ЗКП – 2004 р. відображено 937 нових часописів, з яких 70,3% видані російською мовою, 29,7% – українською, тобто кількість україномовних часописів у фондах бібліотек Харкова, порівнюючи з 2001 роком, зросла на 6,2%. До того ж серед журналів з питань права, політики, сільського та лісового господарства переважають україномовні видання.

Розподіл журналів, які відображені у ЗКП – 2004 р. і відсутні у ЗКП – 2001 р., за галузями знань майже той самий, що і раніше. Переважають журнали з охорони здоров'я, культури, науки та просвіти. Менше юридичних та економічних часописів. Такий галузевий розподіл можна пояснити наявністю в Харкові певної кількості вузів, де вивчаються ці дисципліни. Серед російськомовних журналів широко представлені журнали з техніки.

Наша „хвора" екологія спричинила інтерес населення до питань медицини, тому видання цієї тематики є досить популярними.

У той же час напрошується запитання: чому жителі такого великого промислового центру не потребують у часописах з інших галузей знань? Наприклад, чому так мало в регіональному фонді журналів історичної тематики, які необхідні величезній кількості викладачів, студентів та учнів старших класів . Щоб відповісти на це запитання, було проаналізовано ряд тематичних розділів каталогів передплатних видань України та Росії за І півріччя 2004 року. Виявлена значна перевага журналів з медицини: 119 серед часописів України, та 294 – Росії. Журнали з питань культури становили відповідно 89 та 75, а з питань історії – 9 та 24. Таким чином, чітко простежується пряма залежність: чим більше журналів певної тематики подано в каталогах передплатних видань, тим більшу кількість їх передплачують бібліотеки. А чи співпадає це з потребами жителів міста, адже вузи Харкова готують фахівців з численних технічних спеціальностей? Виявлено, що російськомовні часописи з енергетики та радіоелектроніки становлять всього 7,0%, а україномовні – 2,9%, з питань легкої промисловості відповідно 7,2% та 1,3%, транспорту – 2,9% та 1,3%. Отже на загальному фоні недостатньої кількості технічних журналів, зовсім незначна їх кількість представлена україномовними виданнями. Тому, щоб поліпшити галузеву структуру регіональних фондів періодики, необхідно перш за все змінити видавничу політику в країні.

Характерною особливістю сьогодення є видання журналів міжгалузевої тематики, які не враховано в загальній кількості, щоб

уникнути дублювання інформації про них у різних галузевих розділах. Однак, більшість з них широко представлена в бібліотеках Харкова, наприклад, харківський журнал „Слобожанщина” передплачують 5 бібліотек
міста.

Дослідники проаналізували також видовий склад журналів, поданих у ЗКП – 2001 р. Найбільше (18,5%) виявилося виробничо-практичних часописів, дещо менше – громадсько-політичних (16,6%), наукових (14,7%) та науково-виробничих журналів (10,5%). Значно менше часописів з питань організації дозвілля (9,3%), довідкових (8%), навчальних (6,6%), літературно-художніх (5,4%), офіційних (5,1%), науково-популярних (4%) та рекламних (1,3%).

Окремо проаналізовано вітчизняні, зокрема, харківські та російські часописи. Серед вітчизняних журналів найбільше наукових (20,8%). Майже однакова кількість виробничо-практичних та офіційних (15,8% і 14,5% відповідно). На відсоток менше громадсько-політичних (13,6%), ще менше навчальних (8,9%), довідкових (7,2%), літературно-художніх (6,0%), науково-виробничих (5,1%), журнали з питань організації дозвілля (4,7%), незначна частка науково-популярних (2,5%) та рекламних – 0,9%.

Аналіз видового складу журналів, виданих на Харківщині, дав таку картину: на першому місці, як і серед вітчизняних, – виробничо-практичні часописи, їх майже третина (32,6%), значна кількість науково-виробничих (21,7%), офіційних – 10,9%, менше – громадсько-політичних (8,7%), наукових та довідкових (по 6,2%), 4,3% журналів з питань організації дозвілля. Найменший відсоток серед харківських журналів, поданих у ЗКП, становлять літературно-художні, навчальні, науково-популярні та рекламні часописи (по 2,2%).

Порівняймо видовий склад вітчизняних та російських журналів, які є в наявності у провідних харківських бібліотеках. На відміну від вітчизняних, більшу частину російських часописів становлять виробничо-практичні (19,6%). На другому місці – громадсько-політичні (з 17,9%), на третьому – науково-виробничі (13%). Порівняно з вітчизняними, харківські бібліотеки передплачують більше російських журналів з питань організації дозвілля (11,4%). Цікаво, що їх кількість майже співпадає з кількістю наукових журналів (останніх – 12%). Часописів довідкового характеру – 8,3%, навчальних – 5,6%, літературно-художніх

– 5,1%, науково-популярних – 4,7%, а офіційні та рекламні журнали становлять менше відсотка.

Як зазначалося вище, у 2004 р. були тільки ті журнали, які не надходили до бібліотек-учасниць ЗКП у 2001 році. Серед них, як і раніше, найбільший відсоток (14,5%) становлять журнали медичної тематики, дещо менше (близько 11%) – часописи з педагогіки, бібліотечної справи, освіти, журнали з соціально-економічних наук (близько 10%). Чимала кількість часописів з права (8,1%), з технічних наук 7,5%. Приблизно такий же відсоток часописів з економічних наук. Журналів з радіоелектроніки та енергетики 5%, транспорту – 4,5%, біологічних наук – 4,3%. Фізико-математичні науки, поліграфія, легка промисловість, філологічні науки та мистецтво становлять 3%. Найнижча кількість журналів з хімічних наук (2%), сільського та лісового господарства (1,9%), психології та релігії (1,9%), політики (1,7%), будівництва (1,6%), машинобудування, хімічної та харчової промисловості (по 1,5%), геолого-географічних наук (1,2%) та історії (0,7%).

Дослідників цікавив галузевий аналіз не лише журналів, виданих на території колишнього СРСР, а й іноземних. Одночасно були проаналізовані „Зведені каталоги іноземних наукових журналів, які надійшли до бібліотек Харкова" (за 2001 – 2004 роки). Виявлено, що у каталозі за 2001 рік було відображено 301 часопис. Найбільшу кількість становили журнали з фізико-математичних наук (28,5%), видання з питань медицини та охорони здоров'я – на другому місці (20,3%). На третьому місці (10,3%) – журнали з радіоелектроніки та енергетики. Дещо менше – з біологічних наук (9,7%). Біля 6% становлять журнали з соціально-економічних наук, сільського та лісового господарства. Наступного 2002 року іноземних журналів було передплачено значно менше – 245, і пріоритет дещо змінився: 29,7% видань медичної тематики, 24,4% – з фізико-математичних наук, 8,5% – радіоелектроніки, енергетики, сільського та лісового господарства. У 2003 році передплачено 255 журналів, з них 31,5% журнали медичної тематики, 25,3% – з фізико-математичних наук. Майже однакова кількість (близько 8%) часописів з геолого-географічних та природничих наук, з радіоелектроніки та енергетики, сільського та лісового господарства.

Таким чином, серед часописів, які видані іноземними мовами, також переважають ті, що присвячені питанням охорони здоров'я та медицини. До того ж друге (а у 2002 році навіть перше) місце, стабільно посідали журнали фізико-математичної тематики.

Майже в усіх галузях знань переважають російськомовні видання, за винятком сільського та лісового господарства (61,1%), де україномовних 52,6%, права політики (50%).

Що стосується видів, то найбільший відсоток становлять виробничо-практичні журнали – 22,6%, а науково-виробничі – 19,3%. Наукових часописів 13% від загальної кількості, науково-популярних – 9,5%. Майже однакова кількість журналів навчальних та для організації дозвілля (близько 7,5%), на 1% менше – громадсько-політичних та довідкових видань. Літературно-художніх та офіційних журналів серед них лише 3,5%, а найменше рекламних часописів (0,2%).

Великою кількістю назв журналів комплектується відразу декілька бібліотек. У цьому аспекті найбільший відсоток знову припадає на часописи з медицини (майже 14%), але освіта, педагогіка та бібліотечна справа поступаються соціально-економічним наукам (19,1% та 12,4% відповідно). Достатня кількість журналів з економіки – 8,7% та права – майже 8%, техніки (6,4%), електроніки (5,7%), 3% припадає на журнали з біології, поліграфії, легкої промисловості, транспорту, філології, мистецтва та психології. Решта галузей знань мають 2% і навіть менше.

Дослідники запропонували користувачам ХДНБ ім. В.Г.Короленка повідомити, які ще назви журналів вони б хотіли бачити у фонді бібліотеки. На жаль, читачі не виявили активності в обговоренні цього питання і протягом кілткох місяців запропонували десь біля трьох десятків журналів, зокрема „Уголовное право” (Росія), „Социологический журнал” (Росія), „Азиатский вестник” (Росія), „Технічна естетика” та „Військо України” (Україна).

З метою виявлення журналів, виданих в Україні, але відсутніх у бібліотеках Харкова, було звірено журнали, відображені у ЗКП – 2001 р. з каталогами періодичних видань України, підготовлених Донецькою фірмою „Ідея”. Виявлено, що в ЗКП – 2001 р. відсутні 276 назв часописів, але у 2004 році ситуація змінилася на краще. Було додатково передплачено 95 назв журналів, серед яких „Ветеран України”, „Військово-історичний альманах”, „Вісник державних закупівель”, „Головбух”, „Директор школи, ліцею, гімназії”, „Домашня ферма”, „Енергосвіт”, „Здоровье и питание”, „Зеркало рекламы”, „Освіта і управління”, „Палітра друку”, „Профспілки України” та багато інших.

Для бібліотечних працівників велике значення має надана їм можливість ознайомлення з максимальною кількістю фахових журналів. Аналіз ЗКП – 2001 р. показав, що в ньому відображено 34 назви

професійних бібліотекознавчих часописів, наявних у 18 бібліотеках Харкова, тобто в середньому 2 журнали в одній бібліотеці. Найчастіше (13 разів) бібліотеками-учасницями ЗКП подано журнал „Бібліотечний вісник”, далі за спадаючою – „Библиотека” (12), „Вісник книжкової палати” (9), „Библиография” (7), „Библиотековедение” (6) та „Мир библиографии”. Інші журнали подано здебільшого 1–2 примірниками. Всього в бібліотеках-учасницях ЗКП – 2001 р. зафіксовано в наявності 93 примірники різних часописів. У 2004 році до переліку бібліотекознавчих часописів додалося ще 16 назв. Серед них 10, які видаються в Україні, та 6 – у Росії. Найбільша кількість бібліотек (20) придбала журнал „Бібліотечна планета”, 12 – „Бібліотечний форум України”, 6 бібліотек – „Библиотечное дело” та „Книжковий клуб”, 4 – „Бібліотекознавство, документознавство, інформологія”. Таким чином, у 2004 році 31 бібліотека-учасниця ЗКП придбала 50 назв фахових часописів, тобто в середньому – 1,6 журнали, що менше ніж у 2001 році. Зменшення кількості назв відбулося тому, що до участі у ЗКП залучено 13 нових бібліотек, а кількість назв журналів, відображених в ньому, збільшилася, як вже зазначалося, лише на 16.

Отже рівень комплектування бібліотек місцевими журналами та фаховими часописами залишається недостатнім. У той же час слід зазначити, що в Харкові вже склалися реальні передумови для створення розподіленого фонду журналів. Першого рівня корпоративності – створення зведеного електронного каталогу періодики – вже досягнуто. Тепер необхідно проаналізувати можливості подальшої взаємодії бібліотек щодо організації корпоративної передплати на вітчизняні періодичні видання та реконструювання фахових журналів. Перш за все необхідно здійснити оцінку інформаційної цінності цих журналів, скласти список таких, що обов’язково повинні бути в регіоні. Потім здійснити переструктурування фондів періодики, передання одними бібліотеками своїх повноважень іншим, що дозволить значно розширити межі комплектування необхідними для регіону часописами. І, нарешті, надзвичайно важливо, щоб користувачі не тільки отримували інформацію щодо місцезнаходження журналів, але і мали реальну можливість отримати необхідні їм статті у друкованій формі або в режимі on-line. ЗКП у перспективі має охопити фонди всіх бібліотек Харкова, хоча не можна не зважати на те, що об’єднання бібліотек – це дійсно їх добровільна справа. Значну роль у процесі консолідації бібліотек відіграють АСІБТ та ХДНБ ім. В.Г.Короленка, які регулярно проводять

наукові конференції та міжвідомчі наради, залучають до ЗКП все нових учасників з метою формування об'єднаного інформаційного ресурсу та спільного його використання бібліотеками різних рівнів і відомчого підпорядкування.

О.С. Рябцева

УКРАЇНСЬКА КНИЖКОВА ГРАФІКА 1917–1930-х рр.: ЗА МАТЕРІАЛАМИ КОЛЕКЦІЇ ХДНБК

Українське мистецтво XX ст., особливо другого та третього його десятиліть, відрізнялось великою інтенсивністю творчих пошуків. Ознакою цього періоду в історії українського мистецтва є переоцінка сутності та ролі самого мистецтва, пошуки коріння та нових художніх засобів.

Мистецький рух 20–30-х рр. йшов кількома шляхами. Українські митці, шукаючи натхнення у візантійських іконах і фресках, у своєму національному мистецтві XVII – XVIII ст., старовинному народному мистецтві, намагались створити український модерний стиль. З іншого боку, дуже важливим явищем 20-х років було мистецтво конструктивізму, яке знайшло широке застосування у "виробничому мистецтві" цієї доби. Твори конструктивістів відрізнялись лаконізмом і тяжінням до простих, але доцільних форм.

Подією великої національної значущості було відкриття Академії мистецтв у Києві в 1917 році. Першим обраним ректором академії був В. Кричевський, відомий архітектор, графік і пейзажист. Восени 1918 року академія мала вісім студій: Григорій Нарбут очолював студію графіки, а з 1918 року – академію. Михайло Бойчук керував студією монументального живопису. Саме ці студії стали осередками, з яких бере початок школа книжкової графіки, що створила неповторний стиль в оформленні української книги доби національного Відродження (1917–1927 рр.).

Григорій Іванович Нарбут (1866 –1920) народився в Україні і ніколи не втрачав з нею зв'язку. Як митець Нарбут, безсумнівно, перебував у колі майстрів "Мир искусства", його місце в історії російського мистецтва початку XX століття давно визначилося, – він один з най-талановитіших представників молодшого покоління "Мир искусства". Менш відомим є останній період творчості Григорія Нарбута, його вплив на українське мистецтво книги.

"Український період" у творчості Г. Нарбута почався ще у Петербурзі. Саме тоді він відкрив для себе українську книгу XVIII ст., познайомився з гравюрами та книжковими окрасами видатних українських майстрів, зокрема Леонтія Тарасевича, Івана Щирського та інших.

У 1917 році Григорій Нарбут назавжди повернувся до України, де у грудні того ж року став професором, а півроку по тому – ректором Української академії мистецтв.

Замовлення радянських видавництв та редакцій нових українських часописів з більш ніж скромною видавничою базою вимагали нових графічних вирішень. Григорій Нарбут, використовуючи мотиви українського народного мистецтва, створив свій стиль і в 1919 році оформив обкладинки часописів "Народне господарство України" і "Сонце труда". Для останнього він також зробив заставки, кінцівки та ініціали, де використав мотиви молота, серпа, снопа колосся, книг тощо. Працюючи над обкладинкою літературно-художнього часопису "Мистецтво", Нарбут використав мотиви та стиль українського фольклору. Свого оригінального обличчя часопис набув не відразу, а лише з червневого номера за 1919 рік. У ХДНБ ім. В.Г. Короленка зберігається перший номер журналу "Мистецтво" за 1920 рік, для обкладинки якого Нарбут використав мотиви візерунків з української плахти.

Григорій Нарбут – один з найвидатніших майстрів книжкової графіки XX століття. Неможливо переоцінити його внесок в українське та російське мистецтво. За доволі короткий відрізок часу (лише три роки) йому вдалося створити свій, оригінальний стиль у книжковій графіці.

Професор Української академії мистецтв Григорій Нарбут мав талановитих учнів у особі Марка Кирнарського, Леся Лозовського, Миколи Олексіїва та інших.

Найближче до стилю Г. Нарбута стояв М. Кирнарський, який хоч переїхав до Петрограду в 1928 році, але встиг зробити помітний внесок в українську книжкову графіку. У відділі рідкісних видань і рукописів зберігаються альманахи та часописи 20-х років XX ст., які були оформлені М. Кирнарським. У 1920 р. ним були виконані фронтиспіси для літературно-мистецьких збірників "Гроно" (Київ) і "Вир революції" (Катеринослав). У цих виданнях використано заставки та кінцівки Г. Нарбута, створені ним для журналу "Мистецтво". У 1922 році Кирнарський працював над оформленням Харківського часопису "Шляхи мистецтва", органу Всеукраїнського літературного комітету. Він виконав обкладинку, заставки та кінцівки, а також видавничу марку на останній сторінці обкладинки. Під час оформлення книги В. Поліщука "Ярина Курнатівська" (Х.: Всеукр. літ. комітет, 1922) М. Кирнарський використав мотиви українського бароко.

Талановитий графік Лесь Лозовський, на жаль, не на багато пережив свого вчителя. Він помер у 1922 році, але його імя залишилося відомим у мистецтві. Одна з найкращих праць Лозовського – обкладинка збірки віршів П. Тичини "Замість сонетів і октав" (К.: Друкарь, 1920).

Мистецтво Григорія Нарбута вплинуло не тільки на творчість його учнів з Української академії мистецтв. Стиль майстра відчувається у ранній творчості А. Страхова, А. Середи, Л. Хижинського та інших.

Студію монументального живопису очолював колега Г. Нарбута по Українській академії мистецтв професор Михайло Львович Бойчук (1882–1937) – автор одного з самобутніх напрямків українського мистецтва доби "розстріляного Відродження" – бойчукізму, який поєднав національний стиль з новітніми на той час досягненнями світового мистецтва. Серед різних видів мистецької творчості бойчукістів найкраще збереглися графічні твори, зокрема їх праці в галузі книжкової графіки. Спираючись на принципи бойчукізму, учні митця створили у графіці свої власні школи. У Києві діяла школа дереворитників Софії Налепинської-Бойчук, у Харкові – графічна школа Івана Падалки.

Одним із найталановитіших і самобутніх графіків 20-х – 30-х рр. був учень М. Бойчука Василь Теофанович Седляр (1899–1937). На відміну від С. Налепинської-Бойчук та І. Падалки, які надавали перевагу гравюрі, Седляр працював у техніці малюнка пензлем. На жаль, більшість його малюнків, що експонувались на численних виставках як в Україні, так і за кордоном, не збереглися. Багато з них було знищено після арешту автора, але велику цінність мають його друковані графічні праці.

У відділі рідкісних видань і рукописів ХДНБК зберігаються два унікальних видання, оформлених В. Седляром. У 1931 році державне видавництво "Література і мистецтво" випустило "Кобзар" Тараса Шевченка з ілюстраціями В. Седляра. Книга мала всього 8 аркушів, дуже відрізнялася від інших видань того часу. В "Кобзарі" були надруковані ілюстрації на цілу сторінку та сюжетні кінцівки. Крім того, В. Седляр виконав декоративні, дуже оригінальні кінцівки у вигляді спіралей, ламаних ліній. У 1933 році "Кобзар" було перевидано з деякими змінами: сірий колір обкладинки змінився на червоний, збільшилась кількість ілюстрацій і сюжетних кінцівок, але до нього не увійшли декоративні кінцівки з першого видання. Графічна серія В. Седляра – одна із найяскравіших сторінок "шевченкіани" ХХ ст.

У 1937 році Василя Седляра розстріляли як "ворога народу". У цьому ж році загинув його вчитель М. Бойчук та засновники графічних шкіл І. Падалки і С. Налепинської-Бойчук. Деякі їх учні, щоб вижити, відмовились від творчого методу бойчукістів, і почали працювати в манері соціалістичного реалізму.

Софія Олександрівна Налепинська-Бойчук (1884–1937) – дружина і послідовниця Михайла Бойчука, з 1912 року вона працювала в Україні, – Львові та Києві. З листопада 1922 року Налепинська-Бойчук очолила майстерню ксилографії Київського інституту пластичних мистецтв (назва Українскої академії мистецтв після реорганізації). Так була заснована школа дереворитників Софії Налепинської-Бойчук. У ХДНБ ім. В.Г. Короленка збереглася книга С. Васильченка "Олив'яний перстень" (Х.; К.: Держвидав України, 1930), для якої Налепинська-Бойчук виконала обкладинку, повносторінкові ілюстрації, ініціали для кожного розділу, сюжетні та декоративні кінцівки. Вірна принципам бойчукізму, вона створила книгу, де більше 20 неповторних мініатюрних гравюр для ініціалів, ілюстрації та обкладинка гармонійно поєднались в єдиний комплекс.

Найвідомішими представниками школи дереворитників Софії Налепинської-Бойчук є Олександр Рубан і Олена Сахновська.

Олександр Рубан (1900 – 1942) – визнаний майстер ксилографічної книжкової мініатюри. Його найвідоміші роботи у збірках М. Рильського "Знак Терезів" (К.: Рух, 1932) та "Вибрані поезії" В. Сосюри (К.: Держлітвидав України, 1938). У 1936 році О. Рубан виконав чотири фронтиспіси для мініатюрних видань поем Т.Г. Шевченка «Катерина», «Наймичка», «Кавказ» і «Сон» (К.; Х.: Держлітвидав, 1936). Ці чотири

книжечки у футлярі не тільки є окрасою колекції мініатюрних видань ХДНБК, але й посідають гідне місце у мистецькій шевченкіані XX ст.

У 1942 році О. Рубана було заарештовано та засуджено як «українського націоналіста». Точна дата його смерті невідома.

Олена Борисівна Сахновська (1902–1952) – одна з найталановитіших учениць С. Налепинської-Бойчук. З 1932 року вона жила у Москві, співпрацювала з видавництвом «Советский писатель». У колекції ВРВР зберігається одна з найкращих праць О. Сахновської – «Лісова пісня» Лесі Українки (Х.: Книгоспілка, 1929). До цього видання художниця виконала обкладинку, фронтиспіс, шмуцтитули до кожної дії, ініціали, сюжетні та декоративні кінцівки. Графічне оформлення «Лісової пісні» – не тільки вершина творчості О. Сахновської, а взагалі одна з найкращих праць у галузі книжкової графіки 20–30-х рр.

Іван Іванович Падалка (1894–1937), учень Михайла Бойчука, закінчив Українську академію мистецтв у 1922 році. Як і С. Налепинска-Бойчук, він віддавав перевагу гравюрі, використовуючи в своїй творчості багаті традиції українського народного мистецтва та книжкової гравюри XVII – XVIII ст. Взірцем національного стилю в оформленні книги може слугувати обкладинка книги Стефана Таранушенка "Мистецтво Слобожанщини" (1928), до композиції якої Падалка вніс стилізовану народну картину "Козак Мамай".

З 1925 р. І. Падалка працював викладачем у Харківському художньому технікумі, а з 1930 р. – в Українському поліграфічному інституті м. Харкова. У 20–30-х рр. Харків нарівні з Києвом був найвизначнішим осередком підготовки художників-графіків. На хвилі українізації у Харкові, столиці України, прискорено розгорталась видавнича справа, зростала кількість нових книг та періодичних видань українською мовою. Водночас, внаслідок слабкої поліграфічної бази в Україні, виникла велика потреба у граверах. Роботи вистачало всім, зокрема Івану Падалці та його учням. Ця унікальна ситуація, безумовно, сприяла розвитку мистецтва української книжкової графіки.

У 1932 році І. Падалка, його учні та інші відомі митці взяли участь в оформленні збірника "РУХ: Рік Жовтневої революції XV" (Х.: Рух, 1932). Того ж року вийшла книга Олександра Копиленка "Народжується місто" (Х.: Рух, 1932), до якої І. Падалка виконав обкладинку, шмуцтитули та ініціали. Починаючи з 1933–1935 рр. художник оформлює переважно книги зарубіжних класиків. У 1937 році Івана Івановича Падалку було страчено як "ворога народу".

Учнями І. Падалки були відомі в майбутньому українські гравери: М. Котляревська, О. Довгаль, Б. Бланк, М. Фрадкін, І. Хотінок, Й. Дайц, Л. Перешкольник та інші. Саме вони склали основу "графічної школи Івана Падалки".

Марія Котляревська (1902–1984) представлена у фонді ВРВР однією з найкращих своїх праць щодо оформлення книги ксилографіями до "Трипільської трагедії" Л. Первомайського (Х.; Одеса: Молодий більшовик, 1934). Вона виконала для книги обкладинку, форзаци, фротиспіс, ілюстрації, ініціали та кінцівки.

Ілюстрації Олександра Довгаля (1902–1984) до книги Л. Первомайського "Гітари" (Х.: Молодий більшовик, 1931) неодноразово відтворювались у книгах та статтях з історії української книжкової графіки XX ст. Саме це видання являє собою творчість О. Довгаля у колекції книжкової графіки ВРВР.

Робота Б. Бланка і М. Фрадкіна над оформленням єврейської книги на ідиш – це окрема тема розповіді. Деяку уяву про цей напрямок їх творчості дають графічні листи з серії "Євреї на землі", які були надруковані у збірнику "РУХ: Рік Жовтневої революції XV" (Х.: Рух, 1932). У другій половині 30-х рр. Бер Бланк і Мойсей Фрадкін звернулись до творів зарубіжної класики. Для книги "Мандри Гулівера" Дж. Свіфта (К.: Держлітвидав, 1935) вони виконали обкладинку, шмуцтитули, заставки та кінцівки.

Василь Григорович Кричевський (1873–1952) пройшов довгий творчий шлях. Він один з фундаторів нового українського мистецтва, перший ректор академії, доктор мистецтвознавства (1939), заслужений діяч мистецтв (1940), був визнаним у Радянській Україні, але в післявоєнні роки його ім'я майже не згадувалось в історії радянського мистецтва.

Кричевського, як Нарбута і Бойчука, в пошуках нового стилю надихало українське народне мистецтво, українська старовина. Книжкова графіка – лише один з напрямків творчості митця. У своїх працях першої третини XX ст. Василь Кричевський пройшов шлях від модерну до конструктивізму. В ювілейному номері журналу "Бібліологічні вісті" (Ч. 1–3, 1924), присвяченому 350-річчю українського друку, майстер використовує декор доби українського бароко, але обкладинки книг Ю. Яновського "Майстер корабля" (Х.: Книгоспілка, 1928) та М. Бажана "Будівлі" (Х.: Книгоспілка. 1929) – це вже чистий взірець конструктивізму у книжковій графіці. Деякі з праць цього періоду побудовані

винятково на шрифті. Лаконічні та функціональні обкладинки В. Кричевського стали нині хрестоматійними зразками української книжкової графіки 20–30-х рр. XX ст.

Анатолій Галактіонович Петрицький (1895–1964) відомий як талановитий і оригінальний художник театру, блискучий портретист та художник. Його творчість у галузі книжкової графіки цілком припадає на період 20-х – кінця 30-х рр. Пізніше книги, оформлені А. Петрицьким, не з'являлись. У 1919 році в Києві були надруковані твори відомого українського футуриста, поета М. Семенка. Обкладинки до книг "П'єро мертвопетлює" (К: Фламінго, 1919) та "Blok-Notes" (К.: Фламінго, 1919) виконав А. Петрицький. Ці два невеличкі видання, оформлені молодим художником, – пустунство, футуристичний епатаж, пародія на кириличний рукописний шрифт, що майже неможливо прочитати, але ці книжечки залишаються в пам'яті, як щось яскраве та оригінальне.

На початку 30-х рр. А. Петрицький починає працювати в іншій манері. У 1932 році він виконав обкладинку до літературного збірника "РУХ: Рік Жовтневої революції XV" (Х.: Рух, 1932), яка вражає лаконічною, суворою формою.

У 30-ті рр. художник створив свої найкращі роботи: обкладинки. ілюстрації, варіанти шрифтів і навіть видавничу марку "Рух" (просте сполучення трьох літер) – для кожної нової книжки оригінальні та неповторні.

А. Петрицькому також належить створення серії портретів його сучасників – діячів української культури. Харківське видавництво "Рух" планувало видати їх у 1932–33 рр. окремим альбомом, але багатьох з тих, хто був зображений на портретах у 1933 році було репресовано. Альбом не вийшов – частина портретів була знищена, інші загубилися під час війни. Велику цінність мають портрети письменників на фронтиспісах їх книг, зокрема Г. Епіка (1929), А. Любченка (1932), І. Микитенка (1932), І. Дніпровського (1931) та інших.

Не можна не згадати також працю А. Петрицького в періодичних виданнях того часу. Завдяки йому своє неповторне обличчя набули журнали "Нове мистецтво", "Літературний ярмарок" та "Червоний перець".

Обкладинки та ілюстрації, портрети, карикатури, видавничі марки відзеркалюють яскраву та оригінальну індивідуальність їх творця – Анатолія Петрицького.

Все життя Василя Дмитровича Єрмілова (1894–1967), одного з найвизначніших представників конструктивізму, було пов'язане з Харковом. Більшість проектів Єрмілова щодо оформлення свят, клубів, агітвагонів було здійснено саме у Харкові. З 1922 року він викладав спочатку в графічнй майстерні Харківського художнього технікуму, а після його реогранізації – у Харківскому поліграфічному інституті. Василь Єрмілов плідно працював у галузі книжкової графіки, створив свій неповторний стиль. Достатньо згадати обкладинки книги В. Поліщука "Повість металу й вугілля" (Х.: Рух, 1931).

У 1928 році проходила Міжнародна виставка преси в Кельні. Для павільйону СРСР В. Єрмілов зробив (можна навіть сказати "збудував") дві мобільні розкладні стінгазети: "Генератор" і "Канатка", які відтоді стали постійним прикладом та взірцем конструктивістської творчості. Менш відомі і, на перший погляд, цілком консервативні, великі (60 x 50 см) альбоми "Ukraine", присвячені культурі, промисловості та сільському господарству Радянської України. Чотири з них: "Державний драматичний театр ім. І. Франка. Київ", "Вогнища соціалістичного сільського господарства", "Колективізація" та "Сільськогосподарська кооперація" у тридцяті роки потрапили до фонду ХДНБК і знаходяться у відділі рідкісних видань та рукописів. Для їх обкладинок використано поліроване дерево, шкіра, тканини та метал. Василь Єрмілов виконав двомовні (українською і німецькою) титули, шмуцтитули, дизайн деяких сторінок для альбомів. Сполучення простих елементів (кола, квадрата, трикутника, перехресних ліній) у поєднанні з "монументальним" єрміловським шрифтом, вишукана гама простих та чистих кольорів на сірому тлі сторінок – все це вражає своєю простотою і доцільністю. На останній сторінці кожного альбому зазначено: "Оформлення конструктора
Василя Єрмілова". І це насправді так. Василь Єрмілов – конструктор і дизайнер книги у сучасному розумінні цих термінів.

Довгий час вважалось, що особливості оформлення більшості українських книг 20-х – 30-х рр., вирішені тільки шрифтом обкладинки, на якій не завжди були присутні ілюстрації, відсутність таких елементів мистецького оформлення книги, як фронтиспіси, шмуцтітули, ініціали, заставки та кінцівки, – все це наслідки слабкої поліграфічної бази того часу. Сподіваюсь, що навіть це коротке та неповне викладення доводить, що існували дві рівноцінні концепції оформлення книги. Саме авангардному, конструктивістському напряму мистецтва були

притаманні ті особливості в оформленні книги, які називалися вище. І не слабка поліграфічна база, а саме принципи конструктивізму вели до створення лаконічних шрифтових обкладинок, до відсутності декоративних елементів оформлення книги.

Поступове зникнення у 30-х рр. кооперативних видавництв, політичні репресії – все це не завадило послідовникам Г. Нарбута і бойчукістам, надихаючись українською старовиною, народним мистецтвом, шедеврами українського друкарства, створити високі взірці мистецького оформлення книги,

Ці дві течії у мистецтві оформлення української книги пережили добу соціалістичного реалізму і успішно розвиваються в XXI столітті. Досягнення авангарду сьогодні активно використовуються в галузі дизайну, реклами, комп'ютерної графіки. Оформлення друкованої книги все більше тяжіє до взірців книжкової графіки доби українського Відродження (1917–1927), народного мистецтва, української книги XVII–XVIII ст. Будемо сподіватися, що коло не замкнулось, що це не механічні повтори давно знайденого та зробленого, а творчій пошук, який виведе мистецтво української книги на новий, вищий рівень.

Література:

1. Безхутрий М. Олександр Михайлович Довгаль. – К.: Держ. вид-во образотв. мистец. і муз. л-ри УРСР, 1962. – 58 с.
2. Белецкий П. Георгий Иванович Нарбут. – Л.: Искусство, 1985. – 239 с.
3. Василь Дмитрович Єрмілов: Виставка творів з нагоди 50-річчя мистецької діяльності / Музей образотворчого мистецтва; Харк. обл. т-во художників: Каталог. – Х.: 1962. – 47 с.
4. Горбачев Е.Г. Анатолий Галактионович Петрицкий. – М.: Сов. художник, 1971. – 152 с.
5. Георгій Нарбут: Посмертна виставка творів / Всеукр. іст. музей ім. Т. Шевченка. – К.: Київ-Друк, б.р. – 169 с.
6. Овдієнко О.О. Книжкове мистецтво України (1917–1974). – Львів: Вища шк., 1974. – 24 с.
7. Павловський В. Василь Григорович Кричевський: Життя і творчість. – Нью-Йорк: УВАН, 1974. – 222 с.: 185 іл.
8. Соколюк Л. Д. Графіка бойчукістів. – Х.; Нью-Йорк: Березіль; Вид-во М.П. Коць, 2002. – 223 с.

9. Фогель З.В. Василий Ермилов. – М.: Сов. художник, 1975. – 52 с.

А.М. Перепеча

РОЗВИТОК МЕТОДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ХДНБ ім. В.Г.КОРОЛЕНКА У 1930–1960 РОКИ

(Узагальнююча довідка за результатами дослідження)

У сучасних умовах висвітлення історії розвитку бібліотек набуває особливої актуальності, тому що без глибокого розуміння історичного розвитку бібліотечної справи без вивчення та використання накопиченого досвіду неможливий подальший прогрес бібліотекознавства, прогнозування розвитку бібліотек.

В Україні на всіх етапах бібліотечного будівництва історична тематика традиційно розроблялася науковими бібліотеками. Матеріали, які стали результатом цієї роботи, мають сьогодні певну історичну цінність.

Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка є одним із найстаріших культурно-просвітницьких закладів України, найбільшим книгосховищем документально-інформаційних ресурсів, науковим та науково-методичним центром у галузі бібліотекознавства, бібліографознавства та історії книги.

Численні видання ХДНБ, а також наукова та публіцистична література про діяльність бібліотеки дають певне уявлення про розвиток установи у різні історичні періоди.

Розвитку книгозбірні значною мірою сприяло становлення і удосконалення організаційно-методичної служби, яка пройшла довгий і нелегкий шлях. Враховуючи важливість цієї теми, науково-методичний відділ ХДНБ розпочав дослідження розвитку науково-методичної діяльності бібліотеки у різні періоди її існування. Вивчався та аналізувався період розвитку методичної роботи ХДНБ з 1903 до 1931 року, а також з 1960 до 1992 року. Матеріали за результатами цієї роботи опубліковані в науковому збірнику з історії бібліотеки.[1]

1

Проте, в історії науково-методичної діяльності є багато проблем і прогалин, що з'ясовується під час вивчення окремих періодів її розвитку. Проведені у 2005 році дослідження дають певні наслідки щодо розвитку методичної роботи у 1930–1960 рр. Передбачалася пошукова робота, аналіз архівних документів, збір статистичних матеріалів, вивчення літератури про розвиток методичної роботи в Україні та Росії, а також офіційних документів з бібліотечної справи.

У коло питань входило вивчення методичного процесу в ХДНБ, його залежність від політичних, економічних і культурних умов суспільства, стан розвитку бібліотечної мережі, основні тенденції методичного забезпечення роботи загальнодоступних бібліотек України тощо.

Підвалини методичної роботи у ХДНБ ім. В.Г. Короленка закладено ще до революції. Як свідчать архівні документи, методична діяльність ХГБ (ХДНБ) була спрямована, головним чином, на обмін виданнями з вітчизняними і зарубіжними бібліотеками, тобто звітами, оглядами, друкованими каталогами, правилами, інструкціями, які бібліотечні працівники використовували у своїй подальшій роботі. Це були поодинокі випадки становлення методичної служби бібліотеки.

Створення в ХГБ у 1903 році на базі збірного унікального фонду відділу бібліотекознавства, з ініціативи й завдяки зусиллям відомого бібліотекознавця Л.Б. Хавкіної, стало значною подією у житті нашого міста і бібліотек України та Росії. Відділ являв собою "першу в Росії спробу об'єднання матеріалів з бібліотечної справи"[2] для наукової розробки раціональних методів організації бібліотек.

Отже можна стверджувати, що саме ХГБ започаткувала формування такого феномену, як методична діяльність, котра згодом стала

Історія ХДНБ ім. В.Г. Короленка: Пошуки, дослідження, відкриття. Зб. наук. статей. Вип. I–II. – Х., 1996.

Черевко А.О. З історії становлення та розвитку методичної роботі ХДНБ (1903–1931 рр.) – С.46–58.

Перепеча А.М. Окремі аспекти науково-методичної діяльності ХДНБ ім. В.Г. Короленка. – С.58–67.

[2] Хавкіна Л.Б. Об устройстве отдела библиотековедения / Л.Б. Хавкина // Отчет Харьковской общественной библиотеки за семнадцатый год ее существования (с 1 окт. 1902 по 1 окт. 1903 гг.). – Х., 1903, – с. XXXI–XXXV.

однією з найтипологічніших особливостей універсальних бібліотек, що формує специфіку та визначає їх роль у розвитку бібліотечної справи.

Від часів заснування методичної служби ХГНБ наявний матеріал висвітлено у певних матеріалах і статтях. Проте залишилися дуже важливі для суспільства і бібліотек роки з 1930 до 1960. Це був період індустріалізації країни, колективізації сільського господарства, роки другої світової війни, відбудови народного господарства. Поряд з цим це були роки репресій, "чистки" кадрів та управлінського апарату бібліотек, вилучення із фондів ідеологічно шкідливої літератури, обмеження громадської бібліотечної ініціативи, посилення ідеологічного тиску на організацію бібліотечного обслуговування населення.

На фоні репресій 30-х років почався новий етап розвитку методичної діяльності ХДНБ. Першими вісниками подій 1930 року були січнева та лютнева публікації в газеті „Харківський пролетарій", котрі доводили необхідність „термінової чистки" кадрів та управлінського апарату бібліотек „від чужого елементу"[3]. Бібліографічно-консультаційний відділ, який у 1920–1931 роки очолював Б.О. Борович, опікувався каталогами і надавав методичну допомогу бібліотекам з будь-яких питань щодо бібліотечної справи, зокрема по організації каталогів. Відділу належить вагомий внесок у розвиток методичної діяльності ХДНБ. Особливо це стосується завідувача Б.О. Боровича, чиє ім'я сьогодні, після реабілітації, посідає гідне місце серед імен видатних діячів бібліотечної справи.

У 1932 році в ХДНБ було створено науково-методичний відділ, який, крім свого основного завдання – організації каталогів, виконував методичну роботу.[4] Проте це не внесло істотних змін у методичну допомогу бібліотекам низової мережі. Вона, в основному, полягала в організації для них виставок, екскурсій, шефської допомоги, у наданні методичних консультацій.

Корінному зрушенню бібліотечної справи в Україні сприяли ряд постанов, зокрема, постанова РНК України від 21.XI.1932 р. „Про поліпшення роботи масових бібліотек", а також постанова ЦВК СРСР від

---

[3] Назаров М., Радченко Ф. Высшие и низшее. В библиотеке им. В.Г. Короленко не все благополучно // Харьк. пролетарий. – 1930. – 25 янв.

Радченко Ф. Почему молчит Работопрос // Там же. – 1930. –13 февр.

[4] Звіт про роботу ГНБК за 1932–1933 гг.– Х. – С.11.

27.III.1934 р. „Про бібліотечну справу в Союзі РСР”, постанова ВУЦВК і РНК УРСР від 26.VII.1934 р. „Про роботу масових бібліотек”.[5]

Найбільш важливою для розвитку бібліотек стала постанова „Про бібліотечну справу в Союзі РСР”. Згідно з цим документом у наркомпросах союзних республік організовувались бібліотечні управління, а при наркомпросах обласних, крайових відділів народної освіти, а також крупних місць – бібліотечні сектори. У районних і міських відділах народної освіти встановилась посада бібліотечного інспектора. На бібліотечні управління покладався державний контроль за діяльністю усіх бібліотек незалежно від їх відомчого підпорядкування. Особлива увага приділялася комплектуванню бібліотек та дбайливому ставленню до фондів. Важливі рішення були прийняті стосовно бібліотечних кадрів.

Втілення прийнятих постанов здійснювалося завдяки натхненній праці працівників міських, районних, сільських бібліотек, а також активній діяльності методичних центрів країни, для яких постанова накреслила низку рішень щодо керівництва бібліотечною справою. Почала формуватися певна система методичної допомоги бібліотекам низового рівня, розроблятися питання методики і практики відповідно до нових умов.

Перед ХДНБ постало невідкладне завдання: надати методичну допомогу численному загону бібліотечних працівників. Це було справою честі всього колективу, який мав стати міцною базою методичної роботи. З метою виконання поставлених завдань у бібліотеці зміст науково-методичного відділу організується інструкторсько-методичний відділ, який урізноманітнив форми і методи методичного впливу. Поряд з цим посилився контроль за методичною діяльністю ХДНБ з боку бібсектора облвно.

У функції новоствореного відділу входило обстеження та інструктаж бібліотек на місцях, розробка методичних листів, вказівок, матеріалів за наслідками перевірок бібліотек. План роботи відділ будував на підставі загального плану біблсектора облвно, який, власне, і затверджував усі матеріали, що розробляв відділ. Для підвищення кваліфікації методистів ХДНБ обласний відділ народної освіти організував семінарські заняття, на яких розглядалися питання інструктажу бібліотек з підготовки матеріалів (звітів, планів) тощо.

---

[5] Директиви про бібліотечну справу. Зб. офіційних документів. – К., 1935, – С.15, 21,30.

Більше уваги стало приділялося бібліотекознавчим питанням, зокрема з бібліотечної технології (облік та збереження книжкового майна, обробка та розстановка книжок, їх видача та повернення, облік роботи бібліотек, організація алфавітних і систематичних каталогів).

Позитивні наслідки дало обстеження бібліотек області: районній бібліотеці Богодухівського району виділено краще приміщення, до неї були направлені на роботу підготовлені фахівці; бібліотекам Диканівського і В.-Писарівського районів виділено додаткові кошти для комплектування.

Бібліотеки одержали низку методичних посібників та вказівок щодо ювілейних дат, участі бібліотек у проведенні політичних та господарських кампаній, з питань самоосвіти тощо. До виконання постанови ЦК ВКП(б) від 8.Х.1933 р. „Про поліпшення справи самоосвіти" бібліотекам надіслано відповідні матеріали, зокрема „Завдання та зміст роботи бібліотек на допомогу самоосвіті", „Зв'язок між бібліотеками і радіо у справі самоосвіти," проведено конференцію з питань самоосвіти для завідувачів. районних бібліотек м. Харкова разом з завідувачами шкільних бібліотек, нараду завідувачів бібліотек підшефних заводів.

Посилилася увага методистів до роботи сільських бібліотек області: на семінарські заняття їм були надіслані відповідні матеріали: „Програма семінару по підготовці книгонош", „Лист до бібліотек про участь у конкурсі щодо постановки бібліотечної справи на селі" тощо.

Активізувалася робота по узагальненню передового досвіду, зокрема бібліотеки ХЕМЗу, 4-х районних бібліотек м. Харкова, Сумської міської бібліотеки з питань самоосвіти, а також досвід проведення літературних днів на Миргородщині.

У той час, коли колектив ХДНБ перебував у пошуках шляхів покращання роботи, зокрема методичної, у країні продовжувалась ідеологізація і політизація бібліотечної справи, що знайшло відображення у відповідному документі про діяльність бібліотеки. Згідно з наказом заступника НК Освіти УСРР № 82 від 30.І.1935 р. „Про наслідки обстеження Харківської державної бібліотеки ім. Короленка"[6] звільнено керівництво бібліотеки і її центрального відділу – науково-методичного.

[6] Директиви про бібліотечну справу. Зб. офіційних документів – К., 1935, – С.71–74.

Бібліотечна управа, яка проводила обстеження, вказала на низку недоліків у роботі директора бібліотеки, науково-бібліографічній роботі, у плануванні наукової діяльності, нарешті, в самій структурі бібліотеки.

Пропонувалося "зміцнити склад працівників інструкторсько-методичного відділу кваліфікованим складом інструкторів-методистів, що добре знають роботу масових бібліотек. Протягом декади підібрати керівника цього відділу".[7]

В результаті перевірки інструкторсько-методичний відділ було ліквідовано і організовано науково-бібліографічній відділ з науково-методичним сектором.

З метою підвищення рівня наукової роботи бібліотеки до штату відділу введено 14 наукових працівників. Основна увага була спрямована на організацію каталогів, їх „термінову чистку" від троцківської, національної та іншої контрреволюційної літератури.

У 1936 році остаточно визнається структура науково-методичного відділу, який становлять 7 груп. Інструкторсько-методична група почала працювати 15.V.1936 року, вона виконувала роль обласного методичного центру бібліотек області, оскільки у Харкові згідно з наказом Наркомосу УРСР від 1.ХІІ.1933 р. не було організовано обласну бібліотеку, яка б мала виконувати методичні функції.

Відтоді методична допомога розширилася, більше уваги стало приділятися методиці проведення заходів. Про це свідчать надіслані до бібліотек матеріали: „Методика роботи з книгою і газетою під час збиральної, хлібозаготовчої кампанії та обробки технічних культур", „Методика проведення читацьких конференцій у колгоспах", „Методика проведення бібліотечних екскурсій" тощо.

Надавалася методична допомога малописьменним читачам, пересувникам і книгоношам. До районних бібліотек області направлено методичні матеріали („Робота бібліотек з малопідготовленими читачами") і пам'ятки по підготовці книгонош та пересувників. Інструкторсько-методична група існувала 5 місяців, після чого в 1937 році у науково-методичному відділі було створено методичну групу.

Методична допомога набула предметності. Практикуються методичні поради, групові консультації. Застосовуються традиційні форми: участь у семінарах, виїзди на місця, узагальнення передового досвіду, видання методичних посібників.

---

[7] Директиви про бібліотечну справу. Зб. офіційних документів. – К., 1935, – С.73.

У 1939 році ухвалено рішення про розукрупнення науково-методичного відділу. Це питання вирішувалось протягом всього 1939 року. Нарешті в 1940 р. замість методичної групи було організовано науково-методичний відділ. Таке рішення прийнято у зв'язку з багатоаспектністю функцій попереднього відділу, який багато уваги приділяв організації каталогів, а методичні функції залишалися поза його увагою, зокрема, організація мережі бібліотек, аналіз їх діяльності, допомога масовим бібліотекам і бібліотекам інших відомств, матеріально фінансова база бібліотек тощо.

Створення відділу позначилося на підготовці методичних і бібліографічних матеріалів: при плані 16 робіт, виконано – 28. У тематиці матеріалів знайшли своє відображення події в житті нашої країни.

Збільшилася також кількість бібліотек, що одержують методичну допомогу. Виявлені кращі масові бібліотеки, з яких можна брати приклад щодо організації роботи: у м. Харкові це районні бібліотеки – 6, 7, 9, 10, 1, а в області – колгоспна бібліотека Лозівського району, яку подано у кандидати на Всесоюзну сільськогосподарську виставку.

У 1940 році дещо змінюється у структурі бібліотеки – замість науково-методичного відділу організується кабінет бібліотекознавства – підрозділ, який під цією назвою працював до 1957 року. Проте організація кабінету не змінила традиційні форми і методи методичного впливу.

Методична діяльність ХДНБ тривала до червня 1941 року. Основної уваги надавалося масовій та довідково-бібліографічній роботі, збереженню книжкових фондів.

Характерним є те, що на ту пору починають складатися бюлетені з досвіду роботи: „Про досвід роботи з матеріалами методкабінету ХДНБ", „Досвід довідково-бібліографічної роботи масових та районних бібліотек Харківської області" тощо.

Велика Вітчизняна війна порушила творчу працю бібліотек України. З перших днів окупації фашистські варвари знищили бібліотеки, зруйнували їх будівлі, організували пересилку цінних видань до Німеччини. „Из Харкова отправили в Берлин несколько тысяч книг в роскошных переплетах, остальные книги нами уничтожены"[8] – такими були свідчення оберштурмфюрера 4-й роти батальйона особистого призначення „СС" Нормана Ферстера.

[8] "Вечерняя Москва", 1942, 17 нояб.

Тяжкість воєнних часів зазнала Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка. Гітлерівці вивезли генеральний каталог і багато цінної літератури, зруйнували будівлю бібліотеки. „Настоящий подвиг совершили библиотеки Харькова. Работник библиотеки им. В.Г. Короленко М.И. Румницкая организовала группу библиотекарей. Ее участники спасли около 1,5 млн книг, которые фашисты собирались уничтожить”. [9]

Роки війни негативно позначилися на методичній діяльності бібліотек. Окупація зруйнувала близько 20 тис. приміщень бібліотек країни, знищили 50 млн книг,[10] внесла серйозні зміни у стан і організацію бібліотек мережі України, яку у повоєнні роки довелось відбудувати практично заново.

Напередодні війни в Україні було 22295 державних масових бібліотек з фондом 36728000 пр., а в 1948 році державна мережа зросла на 1,1 тис. бібліотек[11] і на 1.1.1957 р. становила 34851 з фондом 144524,5 пр.

Розширилась мережа сільських бібліотек, кількість їх в Україні зросла від 985 в 1941 р. до 2,5 тис. у 1950 році.[12]

У повоєнні часи відновлювалися фонди бібліотек України. Значну допомогу надали бібліотеки союзних республік, які надсилали комплекти книг для сільських і районних бібліотек. Збагаченню фондів сприяла і спеціальна серія "Колгоспна бібліотека", що видавалась в Україні.

Відроджувалась діяльність районних бібліотек як центрів методичної допомоги сільським бібліотекам. Цьому сприяли постанова ЦК КП України і Ради Міністрів Української РСР „О мерах по укреплению районных и сельских библиотек” (1946 р.), а також постанови ЦК КП „Про стан бібліотек на Україні і заходи до поліпшення їх роботи, постанови Ради Міністрів УРСР від 5.III.1947 р. „Про змінення стану районних бібліотек”. Проте ідейно-політичний рівень діяльності бібліотек, загальноосвітня підготовка бібліотекарів не відповідала

[9] "Известия", 1943, 9 дек.

[10] Мазурецкий А.М. Деятельность библиотек в годы Великой Отечественной войны (1941–11945 гг.) Лекция. – М., 1988. – С.13.

[11] 40 лет библиотечного строительства в СССР. Докл. наук. констр. 23–26 дек. 1957. – М., 1958, – С.150.

[12] Абрамов К.И. История библиотечного дела в России. Учеб.-метод. пособие для студентов, преподавателей и библиотекарей-практиков. Ч.2. – М., 2001 – 94 с.

завданням, які перед ними стояли. Це і обумовило направленість методичної діяльності ХДНБ, провідне місце в якій відводилося підвищенню кваліфікації бібліотечних працівників.

Організовуються обласні, міські, кущові семінари, заняття з окремими групами бібліотечних працівників (з бібліотекарями-початківцями, зав. районними бібліотеками міста і області, працівниками абонемента, читальних залів тощо), практикуми, методичні наради тощо – все це, безумовно, сприяло поліпшенню роботи масових бібліотек.

Вперше після Великої Вітчизняної війни методичний кабінет разом з Міським відділом культосвітньої роботи та Обкомом профспілки підготував і провів дві міські конференції працівників масових бібліотек з питань обміну досвідом.

Перша конференція присвячувалась пропаганді виконання післявоєнного плану відбудови та розвитку народного господарства, питанням упорядкування книжкових фондів. На другій – підводилися підсумки республіканської наради с питань обміну досвідом з соціально-економічної літератури.

На базі матеріалів конференції методкабінет підготував бюлетень „Досвід роботи бібліотек Харківщини”.

Важливою подією ознаменувався 1950 рік – вийшла друком збірка „У великий дружбі з книгою”, яка присвячувалася питанням методики впровадження передових знань у масових бібліотеках, різним питанням організації бібліографічної і методичної роботи. Значним досягнення була брошура "Жить – значит служить Родине" про досвід проведення шкільних, районних і загальноміських конференцій у Харківській області. Кращий досвід висвітлювався в обласній пресі. У міських і обласних газетах було вміщено статті: "Шире пропагандировать сельскохозяйственную литературу" ("Красное знамя", 11.IV.50), "Більше уваги районній бібліотеці" (про досвід Сахновщинської районної бібліотеки, "Соц. Харківщина", 20.V.1950), "Библиотеки Харьковщины в борьбе за высокий урожай" ("Красное знамя", 13.VI.50).

Обмін досвідом роботи проводився на кожному обласному семінарі бібліотечних працівників.

Чільне місце в організації методичної допомоги посідала робота по упорядкуванню бібліотечної мережі. На 1.01.1951 р. в Харківській області було 36 міських бібліотек, 18 районних, 94 сільських та 885 колгоспних бібліотек. Упорядковувалась мережа колгоспних бібліотек, яких в області замало. Приділялась увага залученню населення до

бібліотек, обслуговуванню читачів книгою, організації каталогів, пропаганді політичної, науково-природничої та художньої літератури.

Протягом 1946–1950 років відвідано 345 бібліотек міста й області, відзначено кращі бібліотеки області, зокрема Вівчанська, Балакліївська, Зміївська, Богодухівська та деякі сільські бібліотеки зазначених районів. Серед колгоспних кращими були визначені бібліотеки колгоспів ім. Кірова, ім. Маленкова Лозівського району, ім. Ворошилова Зміївського району та інші.

Надавалася допомога відсталим бібліотекам у складанні планів, звітів, організації масової роботи, в роботі з читачами, в результаті чого до числа передових бібліотек області приєдналися книгозбірні Зміївського, Красноградського і Сахновщинського районів і деякі міські бібліотеки.

З метою підвищення кваліфікації працівників бібліотеки продовжував роботу постійно діючий семінар для районних бібліотек міста. На заняттях працівники методкабінету читали лекції, зокрема „Пропаганда величних будов комунізму", „Методи пропаганди підсумків виконання післявоєнної п'ятирічного плану", „Методика організації читацького систематичного каталогу" тощо.

Проведено теоретичну конференцію на тему „Методы пропаганды передовых знаний в библиотеке", на якій були присутні працівники районних, сільських, дитячих і юнацьких бібліотек Харківської області. Заслухано 14 доповідей і повідомлень, найбільш цікавими серед них були такі: „Методика організації картотеки по історії КП(б)", „Опыт работы сельских и колхозных библиотек с научно-популярной литературой", "Использование рекомендательной библиографии в справочно-библиографической работе" та інші.

Філіал для дітей і юнацтва провів Всеукраїнський семінар директорів і зав. методкабінетами обласних бібліотек для дітей та юнацтва, а також 9 занять семінару для шкільних бібліотек і щорічну конференцію працівників шкільних бібліотек.

Активізувалася методична робота по підвищенню кваліфікації працівників бібліотек інших відомств. Методисти брали участь у роботі місячних курсів бібліотекарів цукрової промисловості, курсів ЦК профспілки залізничного транспорту, у семінарі бібліотечних працівників Червонобаварського району, у семінарі бібліотекарів системи промислової кооперації.

У методкабінеті ХДНБ практикувалися студенти IV курсу Харківського державного бібліотечного інституту і випускники, що призначені на роботу зав. методичними кабінетами.

Значної уваги приділяли методисти стану каталогів у масових бібліотеках. Як наслідок їх вивчення у бібліотеках Харківської області почалося розроблення методичних матеріалів, які потім були направлені бібліотекам області і міста. Ці матеріали обговорювалися на засіданні Вченої ради ХДНБ за участю працівників масових бібліотек.

Для поліпшення своєї роботи працівники бібліотек широко використовували матеріали методкабінету ХДНБ, де була представлена низка наочних посібників („До виборів у Верховну Раду УРСР", „До весняно-польових робіт", „Методи масової пропаганди книги", „Пропаганда природно-наукових знань"), добрано матеріали для книжкових виставок, голосних читань, оформлено стенди, плакати, полицю з літературою про досвід роботи бібліотек, представлено методичні розробки з пропаганди галузевої літератури, плани читання, бібліографічні покажчики тощо. Кабінет відвідали працівники бібліотек Київської, Дніпропетровської, Львівської, Сталинської та інших областей.

1952 рік був роком пропаганди бібліотеками рішень XIX з'їзду КПСС, XVIII з'їзду КП України, рішень пленумів ЦК КПРС.

Разом з міськкомом КПУ, Облпрофрадою та міським відділом культури була проведена конференція бібліотечних працівників м. Харкова по обміну досвідом пропаганди рішень XIX з'їзду КПРС.

Пріоритетним напрямком роботи стає видавнича діяльність. Якщо в 1951 році підготовлено і видано 4 роботи (5,5 друк. арк.) загальним тиражем 10200 пр., то в 1955 р. – 33 роботи (49 друк. арк.) тиражем 122172 пр. Серед видань переважають методично-бібліографічні матеріали – методичні рекомендації, вказівки щодо проведення семінарів, бібліотечних заходів, а також матеріали про кращий досвід роботи бібліотек. Високій якості видань сприяло редагування посібників ученими, спеціалістами різних галузей знань, а також комплексність цих видань, їх обговорення на засіданнях вченої ради, редакційної колегії, на методичних нарадах, рецензування представниками масових бібліотек, викладачами Державного бібліотечного інституту.

За завданням Міністерства культури УРСР фахівці ХДНБ рецензували видавничі роботи, підготовлені бібліотечними працівниками Одеської державної наукової бібліотеки, Державної бібліотеки СРСР

ім. Леніна та інших. Це свідчення чималого наукового авторитету ХДНБ.

Обласний відділ культури спільно з ХДНБ організував обласну конференцію на тему: „Помощь библиотек труженикам сельского хозяйства в осуществлении решений сентябрьского и февральско-мартовского Пленумов ЦК КПСС".

Відбулася нарада директорів і зав. методкабінетами обласних бібліотек Української РСР (червень, 1955 р.). На нараді виступив директор ХДНБ, який зробив аналіз діяльності бібліотек по пропаганді досягнень науки і передового досвіду у сільському господарстві.

Ураховуючи накопичений ХДНБ досвід пропаганди технічної літератури, Міністерство культури вирішило провести на базі бібліотеки міжреспубліканський семінар-нараду з цього питання (грудень, 1955). На цьому заході були присутні 450 бібліотечних працівників з України, ряду областей РСФСР, Грузії, Азербайджану, Вірменії, Молдови. Колектив ХДНБ провів значну організаційну роботу (книжкові виставки, виставки методично-бібліографічних матеріалів тощо), виступив с оглядом літератури з механізації будівельних робіт, з доповіддю по організації циклу „Техніка систематичного каталогу".

Бібліотека взяла участь у республіканському семінарі зав. науково-бібліографічними відділами обласних і наукових бібліотек. З доповіддю „Довідково-бібліографічне обслуговування читачів у ХДНБ" виступив зав. науково-бібліографічним відділом бібліотеки.

Відбулася міська конференція з питань пропаганди науково-атеїстичної літератури, на якій були присутні 300 бібліотечних працівників. Проведено низку кущових міжрайонних міських конференцій з пропаганди технічної літератури. Матеріали цієї конференції узагальнено.

Підвищенню наукового рівня методичної діяльності сприяла вчена рада ХДНБ. Щороку проводилось 5–6 засідань, на яких обговорювались такі питання: "Методична і наукова робота філіалу ХДНБ для дітей та підлітків", "Про стан систематичних каталогів масових бібліотек Харківської області і заходи по наданню методичної допомоги масовим бібліотекам", "Про досвід роботи та наукову діяльність ХДНБ", а також питання комплектування, вивчення читацького попиту та інші. Присутність на засіданнях вченої ради працівників масових бібліотек сприяла покращанню їх роботи як у місті, так і в області, підвищенню наукової роботи бібліотеки.

Питання методичної роботи заслуховувались також на нарадах при директорі ХДНБ (у 1950 році проведено 14 таких нарад, де обговорено 28 питань). Більшість питань стосується саме методичної роботи: "Про роботу з опірними бібліотеками у 1950 році", "Звіт про роботу методкабінету", "Про досвід роботи масових бібліотек Харківської області за 1949 рік і завдання методкабінету за 1950 рік", а також про роботу окремих відділів, питання про каталоги бібліотеки, масові перегляди літератури тощо.

Завдання, що стояли перед ХДНБ як республіканським культурно-освітним і науково-дослідним закладом знайшли відображення у Статуті ХДНБ, згідно з яким визначилась структура та функції відділів установи. Серед завдань кабінету бібліотекознавства була розробка методичних матеріалів з бібліотекознавства і бібліографії, керівництво і практична допомога міським, районним, профспілковим, сільським і колгоспним бібліотекам, вивчення, узагальнення і розповсюдження кращого досвіду роботи". Ці завдання кабінет неухильно виконував.

3 квітня 1955 року наказом Міністерств культури УРСР на ХДНБ покладено надання методичної, бібліографічної і практичної допомоги бібліотекам Ворошиловградської, Дніпропетровської, Запорізької, Полтавської, Сталінської, Сумської і Харківської областей. Дирекція ХДНБ ухвалила рішення про організацію групи позаштатних методистів із числа науковців, в обов’язки яких входило відвідування бібліотек, надання консультаційної допомоги, читання лекцій, оглядів, вивчення передового досвіду тощо.

Методичну діяльність ХДНБ вивчали фахівці бібліотек України та інших республік: директор Київської обласної бібліотеки, зав. методичним кабінетом Сталінської обласної бібліотеки, директор Миколаївської обласної бібліотеки, а також фахівці бібліотек Грузії, Вірменії, Азербайджану тощо.

У 1958 році започатковано видання бюлетенів з основними показниками роботи державних масових бібліотек, бюлетенів відділу технічної літератури, опис вітчизняних винаходів з окремих галузей знань, списків нових книг, одержаних ХДНБ протягом місяця тощо. Вперше стали друкуватися покажчики літератури з анотаціями.

Спільно з міським комітетом комсомолу, відділом культури Міськвиконкому, Обласним відділом товариства по розповсюдженню політичних та наукових знань і Харківським відділом Спілки

письменників України до 40-річчя ВЛКСМ організовано молодіжне свято книги. Масові бібліотеки Харкова включилися в естафету культури, присвячену цій даті. Перебіг естафети висвітлювався у бюлетені, що сприяло розповсюдженню кращого досвіду роботи. Сорок бібліотек міста нагороджено грамотами Обласного управління культури, Облпрофради і Обкому
комсомолу.

За завданням Міністерства культури УРСР здійснено обстеження Дніпропетровської, Полтавської, Сталінської, Сумської обласних
бібліотек. Довідки з аналізом стану справ у цих бібліотеках направлено до Міністерства культури, обласних управлінь культури та директорам бібліотек. Такий вид діяльності згодом перетворився на перевірку обласних бібліотек.

Подією в житті країни у бібліотечній справі була постанова ЦК КПРС „О состоянии и мерах улучшения библиотечного дела в стране"[13]; відповідних наказів Міністерства культури СРСР і УРСР.

У цих документах звертається увага органів культури, бібліотечних працівників, бібліотечної громадської на основні проблеми розвитку бібліотечної справи.

Ця постанова накреслила подальший напрямок науково-методичної діяльності ХДНБ. Міністерство культури УРСР у жовтні 1959 року затвердило нову структуру бібліотеки, згідно з якою на базі кабінету бібліотекознавства створено науково-методичний і бібліографічний відділ.

В його роботі почали застосовувати найбільш ефективні форми і методи впливу. Проведено конференцію по обміну досвідом масових бібліотек міста і наукову конференцію, де були присутні працівники наукових, технічних і вузівських бібліотек, Книжкової палати УРСР, викладачі Харківського бібліотечного інституту. Методисти ХДНБ брали участь у семінарах, які проводили інші організації чи зав. районними бібліотеками Харківської області (семінар сільських бібліотекарів м. Луганська, кущовий семінар в м. Лозовій, семінар бібліотекарів трудрезервів /м. Харків/).

Низка виїздів була пов‘язана з підготовкою матеріалів для Міністерства культури УРСР щодо виконання бібліотеками постанови

---

[13] О состоянии и мерах улучшения библиотечного дела в стране. В кн.: Руководящие материалы по библиотечному делу: Справочник. – М., 1968. – С.11–16.

„О состоянии и мерах библиотечного дела в стране”. Довідки, що були надіслані до Міністерства, містили не лише аналіз роботи, а й поради по поліпшенню бібліотечної справи у містах і районах.

Фахівці бібліотеки брали участь в обговоренні тематичних планів газети „Советская культура”, журналу „Библиотекарь", збірника “Библиотеки СССР”, а також підготував рецензії на роботу викладачів та студентів Харківського державного бібліотечного інституту.

Викладене свідчить, що історія розвитку методичної діяльності ХДНБ у 30–60 роки була тісно пов’язана з життям України за радянських часів і залежала від політичного, соціально-економічного курсу СРСР, його культурної та національної політики.

За заслуги у справі розвитку науки і культури ХДНБ в 1956 р. була нагороджена Почесною грамотою Президії Верховної Ради Української РСР (1956). Колектив короленківців своєю почесною працею оправдовує цю нагороду.

Значний внесок у поліпшення методичної діяльності зробили професіонали-методисти ХДНБ, віддані культурі і бібліотечній справі. Висока професійна майстерність, широкий світогляд, уміння аналітично мислити притаманні керівникам методичної служби бібліотеки. У різні роки методичну діяльність очолювали Н.С. Сигал, Б.І. Вексельман, Р.Б. Гуревич, М.Д. Рібченко, В.Е. Макеєва. Це були природжені методисти, організатори бібліотечного виробництва, високоерудовані спеціалісти.

Новий етап у розвитку методичної роботи в Україні внесла постанова колегії Міністерства культури УРСР від 7.02.1964 р. „Про роботу наукових бібліотек і визначення напрямків їх діяльності на допомогу бібліотекам республіки”. Відтоді починається розвиток наукових бібліотек як республіканських і зональних методичних центрів. Цьому етапу, на відміну від попередніх, характерні цілеспрямованість і конкретизація методичної служби.

Література

1. Абрамов К.И. Изучать исторический опыт. – „Библиотекарь”, 1972, №1. – С.56.

2. Абрамов К.И. История библиотечного дела в СССР. Учебник. – 3-е изд, перераб. и доп. – М., 1980. – 351 с.

3. Абрамов К.И. История библиотечного дела в России. Учеб.-метод. пособие для студентов, преподавателей. и библиотекарей-практиков. Ч.2. – М.: Изд-во Либерея, 2001. – 160 с.

4. Абрамов К.И. Современное состояние и организация научной работы в области истории библиотечного дела (материалы для обсуждения). – М., 1971, – С.4 (Гос. б-ка СССР им. В.И. Ленина).

5. Білопола Н.С. Основні принципи бібліотечного будівництва в СРСР: Лекція. – Х., 1970. – 18 с. (Харків. Держ. ін-т культури).

6. Ванеев А.Н. Основные направления методического руководства библиотечным делом в СССР: Учеб. пособие. – Л., 1980. – 74 с. (Гос. ин-т культуры им. Н.К. Крупской)

7. Ванеев А.Н. Система методического руководства библиотечным делом: Учеб. пособие. – Л., 1982 (Гос. ин-т культуры им. Н.К. Крупской) – 76 с.

8. Варфоломеева М.В. Роль массовых библиотек в культурной революции в СССР. 1928–1941 гг. – М.: Наука, 1974. –230 с. (Б-ка АН СССР).

9. Вопросы методического руководства библиотеками страны: Сб. науч. тр. – М., 1976 – 90 с. (Гос. б-ка СССР им. В.И. Ленина).

10. Васильченко В.Е. История библиотечного дела в СССР. Учебник / Моск. гос. библ. ин-т. – М.: Сов. Россия, 1958. – 216 с.

11. Директиви про бібліотечну справу: Зб. офіц. док. – К., 1935. – 360 с. (Бібл. упр. НК освіти УРСР. Укр. пед ін-т.).

12. Дубровіна Л.А., Онищенко И.С. Історія Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. 1918–1941. – К., 1998. – 334 с.

13. История библиотечного дела в СССР: Сб. науч. тр. Ч. I. – М., 1975. – 69 с. (Гос. Ордена Ленина б-ка СССР им. В.И. Ленина. Науч.-исслед. отд. библиотековедения и теории библиографии).

14. История библиотечного дела в СССР: Сб. науч. тр. Ч. II. – М., 1976. – 96 с. (Гос. Ордена Ленина б-ка СССР им. В.И. Ленина. Науч.-исслед. отд. библиотековедения и теории библиографии).

15. Книгу – трудящимся (Б-ка им. В.Г. Короленко за 50 лет Советской власти) – Х., 1968. – 180 с. (М-во культуры УССР. Гос. науч. б-ка им. В.Г. Короленко).

16. Культурное строительство СССР: Стат. сб. – М., 1935. – 393 с.

17. Мазурицкий А.М. Деятельность библиотек в годы Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.): Лекция. – М., 1988. – 26 с. (М-во

культуры РСФСР. Моск. Ордена трудового Красного знамени гос. ин-т культуры).

18. Материалы к истории библиотечного дела в СССР (1917–1959 гг.) – Л., 1960. – 235 с. (Ленингр. гос. библ. ин-т им. Н.К. Крупской).

19. Методические центры страны – в помощь библиотекам (Метод. материалы) Ч. I. – М., 1970 – 186 с. (Гос. б-ка им. Ленина).

20. Митяев О.И. Культурно-просветительная работа в деревне в годы первой пятилетки. – М., 1964. – 93 с.

21. Наукова бібліотека в сучасному соціокультурному контексті: Міжнар. наук. конференція. Київ. 12–13 жовт. 1993 р. Ч. I. – К., 1993. – 119 с. (Акад. наук України. Наук. б-ка ім. В.І. Вернадського).

22. Отчет о работе ХНБК за 1930–1940 гг.; 1946–1960 гг. (Архив ХГНБК).

23. Пріоритетні напрямки розвитку бібліотечної справи в Україні: Міжнар. наук.-практ. конф. /24–25 берез. 1993 р./ Тези доп. та повідомл. – Рівне, 1993. – 113 с. (М-во культури України. Упр. культури Рівненської обл. держ. адміністрації. Рівненська держ. обл. універс. б-ка. Рівненський держ. ін-т культури).

24. Проблемы научно-методической работы: Труды Т. 17. – М.: Изд-во „Книга”, 1981. – 206 с. (Гос. б-ка СССР им. В.И. Ленина).

25. Руководящие материалы по библиотечному делу: Справочник. – М., Изд-во «Книга», 1968. – 270 с.

26. Сборник руководящих материалов по библиотечной работе. – М., 1947. – 112 с.

27. 40 лет библиотечного строительства в СССР: Докл. науч. конф. 23–26 дек. 1957 г. – М., 1958. – 286 с. (М-во культуры РСФСР. Гос. Ордена Ленина б-ка СССР им. В.И. Ленина).

28. Сборник директив о библиотечной работе. – 2-е изд– М; Л., 1935. – 279 с.

30. Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка „До 40-річчя Великої жовтневої соціалістичної революції.” – Х., Вид-во книжк. палати УРСР, 1957. – 90 с. (М-во культури РСР. Харк. держ. наук. б-ка ім. В.Г. Короленка).

31. Черняк А.Я. О теоретических основах истории библиотечного дела. – „Библиотеки СССР”, 1972. Вип. 53. – С.86.

32. Чубарьян О.С. Общее библиотековедение: итоги развития и проблемы.– М., 1973, – С.41–45.

33. Эффективность методической деятельности библиотеки: Сб. науч. тр. – Л., 1985. – 191 с. (Гос. публ. б-ка им. М.Е. Салтыкова-Щедрина).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Л.М. Багрянцева	- завідуюча відділом організації науково-дослідної роботи
І.Я. Лосієвський	- заслужений працівник культури України, професор ХДАК, завідуючий відділом рідкісних видань і рукописів
А.М. Перепеча	- методист науково-методичного відділу
О.С. Рябцева	- завідуюча сектором відділу рідкісних видань і рукописів
О.В. Тригуб	- бібліограф І категорії відділу організації науково-дослідної роботи

ЗМІСТ

Наукове видання

Збірник наукових праць

Вип. 5

Редактори: Л.П. Суворова,
Л.О. Каплун
Редакційна колегія: В.Д. Ракитянська
В.В. Мірошникова
Л.М. Багрянцева
І.Я.Лосієвський

Відповідальний за випуск В.Д. Ракитянська,
засл. працівник культури України

Підписано до друку Формат паперу 60х84 1/16
друк. арк., обл.-вид. арк. Папір для множ. апаратів. Тираж пр.
Замовлення №
Ксерокс ХДНБ ім. В.Г.Короленка. 61003, Харків-3, пров. Короленка, 18.